

บทที่ 2

ยุคก่อตั้งชุมชนบ้านป่า พ.ศ.2500-2515

ลักษณะเด่นของประวัติศาสตร์ชุมชนในยุคนี้คือวิถีชีวิตที่พึ่งพาการเพาะปลูกพึ่งพาปัจจัยการดำรงชีพจากป่า อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและการจัดการแรงงานอย่างอิสระภายในชุมชน ชาวบ้านยึดหลักสิทธิการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเป็นจารีตประเพณี มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าเล็กน้อย ใช้เงินสดซื้อหาเฉพาะสิ่งของจำเป็นบางอย่างที่ไม่สามารถหาได้ในชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตามเงินสดสำคัญน้อยกว่าการมีข้าวพอกกินในครอบครัวตลอดปี ชาวบ้านปางอึกาสร้างความมั่นคงในชีวิตด้วยการเพาะปลูกข้าวในไร่นาหมุนเวียน พึ่งพาป่าด้านปัจจัยในการดำรงชีวิต พึ่งพารายได้เงินสดจากการรับจ้าง ความแตกต่างทางสังคมในชุมชนมีน้อยเพราะทุกครอบครัวมีวิถีการดำรงชีวิตเหมือนกัน

ความเป็นมาของชาวบ้านปางอึกา

ชาวบ้านปางอึกาส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยงที่ย้ายถิ่นที่อยู่มาจากหลายพื้นที่บางครอบครัวย้ายผ่านมาหลายอำเภอเช่น จากอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ก่อนที่จะตั้งบ้านอยู่ที่ปางอึกา อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ในช่วงปี 2498 มีครัวเรือนแรกอยู่ 4 ครัวเรือน ต่อมาเมื่อญาติพี่น้องโยกย้ายตามมาอีกหลายครอบครัว ชุมชนบ้านปางอึกาส่วนใหญ่จึงเป็นกลุ่มเครือญาติที่มีความสัมพันธ์กันในทางใดทางหนึ่ง

สาเหตุของการย้ายถิ่นฐานจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ สืบเนื่องจากที่ทำกินเดิมสูญเสียความอุดมสมบูรณ์มีคนเข้าไปอยู่กันมาก อาหารป่าหายากขึ้นทำให้ต้องย้ายหาที่ทำกินแห่งใหม่ มีเพียงบางครอบครัวที่ย้ายด้วยเหตุผลอื่นเช่นการถูก"คู่ของ"หรือถูกใช้เวทมนต์ดำทำร้ายจึงพาครอบครัวย้ายหนี การย้ายถิ่นของชาวบ้านจึงเป็นเพียงการย้ายจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งโดยไม่ได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากเดิม ชาวบ้านคาดหวังว่าในที่ทำกินแห่งใหม่จะอุดมสมบูรณ์มีคนอยู่ไม่มาก

พระติณห์เล่าว่าวิธีการเลือกที่อยู่ของชาวบ้านจะพิจารณาที่ตรงนั้นยังไม่มีคนอยู่มากนัก พื้นที่นั้นมีที่ เหมาะสำหรับตั้งบ้านดูจากเป็นที่สูงจากลำน้ำไม่ตั้งอยู่ในช่องเขาที่มีลมแรงเกินไป ผู้เฒ่าผู้แก่เชื่อว่าช่องเขาเป็นทางผ่านของวิญญาณ ถ้าตั้งบ้านเรือนขวางทางผ่านวิญญาณจะเกิดโรคภัยไข้เจ็บ รอบ ๆ ที่ตั้งบ้านมีพื้นที่ป่าสามารถบุกเบิกทำอะไรได้ และที่สำคัญคือต้องมีลำน้ำไหลตลอดปี

สภาพภูมิศาสตร์

ปางอึกาเป็นชื่อปางที่ปักไม้สัมปทาน เป็นพื้นที่สูง 700-800 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ชาวบ้านเรียกชื่อตามลำห้วยอึกา ตั้งอยู่ในหุบเขาที่เป็นแอ่งมีที่ราบเล็กตามริมลำห้วยและลำน้ำแม่แรม มีลำห้วยขนาดเล็กหลายสายไหลผ่านพื้นที่มาลงสู่ลำน้ำแม่แรม เช่นห้วยเสือไฟ ห้วยโป่งตอง ห้วยต้นห้าง ห้วยหมี่ ห้วยเย็น ห้วยหลวง ห้วยยาว ห้วยยาแก้ว ห้วยคก ห้วยโป่ง ห้วยวังฮาง ห้วยต้นเกาะ เป็นชายของลำน้ำที่หล่อเลี้ยงพื้นที่แถบนี้

ปางอึกาเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาถนนธงชัยตะวันออกที่ทอดยาวอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนเป็นแหล่งต้นกำเนิดของลำน้ำสำคัญน้อยใหญ่ถึง 15 ลุ่มน้ำที่และไหลลงสู่แม่น้ำปิงมียอดดอยที่สำคัญเช่น ยอดดอยอินทนนท์ ยอดดอยเชียงดาว ดอยปุยและดอยสุเทพ ชาวบ้านเรียกพื้นที่บริเวณที่แถบนี้ว่าดอยเก้าห้าัน หมายถึงดอยที่เป็นบันไดขั้นที่เก้า นับไปจนถึงดอยแม่แจ่มผ่านเข้าสู่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ดอยเก้าห้าันเป็นที่พักแรมของบรรดาพ่อค้าวัวต่างชาวพื้นเมืองนำสินค้าบรรทุกวัวต่างรอนแรมเดินทางไปค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในพื้นที่ราบและชุมชนในพื้นที่สูง เส้นทางการค้าวัวต่างที่ผ่านดอยเก้าห้าันคือเส้นทางระหว่างเมืองมะละแหม่งกับแม่ฮ่องสอน และเส้นทางแม่ฮ่องสอนกับเชียงใหม่ (ฐลสิทธิ์ ชูชาติ, 2524) ซึ่งยืนยันได้ว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนที่อยู่กับปามีมานานและมีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชนที่อยู่ในพื้นที่สูงและพื้นราบมาตลอดก่อนการเปลี่ยนแปลงมาสู่การพัฒนาเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบาย

ตามเส้นทางเดินของพ่อค้าวัวต่างบนเทือกเขาพบว่ามีย่องรอยของชุมชนเก่าหลายแห่งสันนิษฐานว่าเป็นชาวลัวะ พะติดีเล่าว่าพื้นที่ปางอึกามีเศษขี้เหล็ก (เศษเหล็กที่มาจากเตาหลอมเหล็ก) กระจายอยู่ตามที่ราบที่ตนเองเคยไปขุดที่นา เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของชาวลัวะมาก่อน เพราะชาวลัวะเป็นกลุ่มที่มีความชำนาญด้านการหลอมเหล็กและตีเหล็กเป็นเครื่องมือต่าง ๆ โดยจะนำแร่เหล็กมาจากบ้านน้ำบ่อหลวง อำเภอแม่แจ่มด้วยวิธีการเดินเท้านำแร่เหล็กมาหลอมและตีที่ชุมชนของตนเอง แต่ชาวลัวะย้ายไปตั้งแต่เมื่อไรไม่มีใครทราบ ปัจจุบันยังมีชุมชนลัวะอยู่ห่างจากปางอึกาประมาณ 6 กิโลเมตร (สัมภาษณ์พะติดี อายุ 69 ปี)

จากหลักฐานการศึกษาด้านมานุษยวิทยาและคำบอกเล่าของชาวบ้าน ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ได้อาศัยดำรงวิถีชีวิตอยู่กับป่าอย่างยาวนาน มีการสร้างวัฒนธรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติเกิดเป็นจารีตประเพณีที่

ยึดเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมบนฐานความรู้จากวิถีธรรมชาติที่สืบทอดมาเป็นภูมิปัญญาในชนหลายรุ่น ชุมชนในภาคเหนือจึงมีประสบการณ์ในการดำรงชีวิตกับป่าและบุกเบิกเป็นที่ทำกิน เป็นตำนานประวัติศาสตร์ของชุมชนจำนวนมากในภาคเหนือ

การตั้งถิ่นฐาน

คนรุ่นแรก ๆ ที่ตั้งบ้านอยู่บริเวณปางอึกาคือชาวกะเหรี่ยงและขมุ ชื่ออู๋เหม็นและอู๋ก่า เป็นคนงานในปางไม้ทำงานกับบริษัทสัมปทานของคนไทย การสัมปทานไม้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการอพยพแรงงานในพื้นที่ป่าและการตั้งถิ่นฐานตามปางพักไม้ในป่า ป่าดี (ปัจจุบันอายุ 60 ปี) เป็นลูกสาวอู๋ก่าเป็นคนขมุเล่าว่า เมื่อพ่อมาถึงที่ปางอึกาได้แต่งงานมีครอบครัวจึงคิดตั้งบ้านบุกเบิกที่นาที่ไร่ เพราะการทำงานเป็นลูกจ้างในปางไม้จะได้แค่พอกินไปวัน ๆ จึงอยากสร้างหลักฐานให้ครอบครัว ได้ลงแรงบุกเบิกที่ทำกินที่ปางอึกา มีอู๋เหม็น พระตีปัญญาหุงเป็นชาวกะเหรี่ยงอีกที่มีครอบครัวและเริ่มบุกเบิกที่ทำกิน

การสัมปทานป่าไม้ในภาคเหนือเริ่มตั้งแต่เมื่อเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ทำสัญญาขายไม้ให้บริษัทจากประเทศอังกฤษ ในรูปของการให้เช่าพื้นที่ป่าในราวปี พ.ศ.2404 เรื่องราวของการแสวงหาประโยชน์จากการค้าไม้โดยกลุ่มทุนและผู้มีอำนาจเป็นเหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งของพื้นที่ภาคเหนือ การค้าไม้อย่างเป็นทางการเป็นต้นนำความมั่งคั่งมาสู่พ่อค้าและกลุ่มเจ้านายที่ถือสิทธิให้สัมปทานป่า จนเกิดความขัดแย้งในการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ป่า จนกระทั่งรัฐบาลสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ.2439 เป็นการขยายอำนาจของรัฐส่วนกลางเข้าควบคุมป่าในภาคเหนือ ทำหน้าที่จัดการควบคุมการสัมปทานป่าไม้ ในช่วงนี้รัฐสนใจผลประโยชน์ที่ได้จากการค้าไม้เป็นหลักยังไม่ควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดินในป่า (เสนห์ จามริกและ ยศ สันตสมบัติ ,2536)

การค้าไม้ในขณะนั้นต้องการแรงงานจำนวนมากในกิจการต่าง ๆ แต่คนเมืองพื้นราบส่วนใหญ่ไม่ขายแรงงานเนื่องจากส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาคการผลิตเพื่อยังชีพ มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของกันเป็นหลัก ปลายข้อ ชนะนนท์ (2529) อธิบายว่า ในระบบเศรษฐกิจแบบนี้ค่อนข้างขาดแคลนเงินตราและแรงงานรับอิสระ เมื่อบริษัทของชาวอังกฤษสามารถผลักดันการค้าไม้ส่งออกสู่ตลาดโลก ทำให้เกิดการลงทุนในกิจการการค้าไม้ตอบสนองความต้องการของตลาดเพิ่มขึ้น และธุรกิจการค้าไม้ทำให้เกิดแรงงานรับจ้าง โดยเฉพาะแรงงานที่มีความชำนาญในการทำงานในป่า นอกจากแรงงานชาวพม่าและชาวขมุจากเมืองลาวยังมีแรงงานชาวกะเหรี่ยง เจี้ยวที่ชำนาญการทำงานในป่าและมีช้างสำหรับลากซุง

การแสวงหาประโยชน์จากป่าของรัฐและกลุ่มทุนดังกล่าวทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานในป่าจำนวนมากซึ่งเป็นเงื่อนไขทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานตามพื้นที่ป่าไม้เก่าในหลายชุมชนที่ติดตามมาหลังการสัมปทาน กลุ่มคนงานบางส่วนต้องการที่ดินทำกินจะหักร้างถางพงตั้งชุมชนและถางไร่ปลูกข้าว ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านปางอึกาในยุคแรกๆสัมพันธ์กับการทำไม้โดยกลุ่มพ่อค้าได้บุกเบิกตัดไม้และคนงานที่ติดตามมาตั้งบ้านเรือน และต่อมามีชาวกะเหรี่ยงหลายครอบครัวอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ จนกลายเป็นหย่อมบ้านของชาวบ้านป่า คือชุมชนปางอึกาในปัจจุบัน

ป่าไม้ถูกสัมปทานมาอย่างต่อเนื่องโดยบริษัทเอกชนของคนไทยและองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ อย่างไรก็ตามในยุคที่ชาวบ้านปางอึกาเริ่มตั้งถิ่นฐานพื้นที่ป่าไม้จะถูกสัมปทานไปบ้างแต่โดยที่ไม่มีเส้นทางคมนาคมสะดวกสบายทำให้ป่ายังถูกทำลายไม่มากนัก สัตว์ป่าและอาหารธรรมชาติยังมีอยู่อย่างชุกชุม มีคนอยู่ไม่มากนักเนื่องจากห่างไกลและอันตรายในป่ามีมาก (สัมภาษณ์ผู้เขียน อายุ 72 ปี)

นอกจากกลุ่มครัวเรือนแรก ๆ ที่ตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มคนงานที่ย้ายมากับป่าไม้แล้วยังมีกลุ่มชาวกะเหรี่ยงอพยพที่ย้ายมาจากที่อื่นเพื่อหาพื้นที่ทำกิน กลุ่มนี้จะมีลักษณะเป็นเครือญาติ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านกลุ่มที่ย้ายเข้ามาแรก ๆ มี 3 ครอบครัว คือ

ผู้คำ (อายุ 71 ปี) เดิมเป็นชาวจีนฮ้อบ้านเกิดเดิมอยู่ที่เมืองคุนหมิง ประเทศจีน ผู้คำเป็นทหารจีนของรัฐบาลเจียงไคเช็ค เดินทางมาสู้รบกับทหารญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง และหลบหนีเข้ามาอยู่ในเขตชายแดนประเทศไทยแถบอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบรักกับสาวชาวกะเหรี่ยงที่บ้านแม่โดจึงตัดสินใจอยู่กินมีครอบครัวจนมีลูก 5 คน ผู้คำและเมียตัดสินใจย้ายครอบครัวมาหาพื้นที่ทำกินใหม่เนื่องจากที่เดิมมีคนเพิ่มมากขึ้น ไม่มีที่ให้บุกเบิกทำนาได้ ผู้คำต้องการบุกเบิกที่นาเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวจึงย้ายมาอยู่ที่ปางอึกา

พะตีจิริ (อายุ 72 ปี) ชาวกะเหรี่ยงที่พ่อแม่เดิมอาศัยอยู่ในเขตพม่า พ่อแม่เข้ารับนับถือศาสนาคริสต์กับบาทหลวงฝรั่ง ต่อมาย้ายเข้ามาอยู่ในเขตประเทศไทย ครอบครัวพะตีย้ายหาพื้นที่ทำกินหลายครั้งต่อมาจึงย้ายจากอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอนมาอยู่ในเมืองเชียงใหม่บริเวณคริสต์จักรห้วยแก้ว และแต่งงานกับแม่ราณี สาวชาวกะเหรี่ยงที่ทำงานเป็นแม่บ้านให้บาทหลวงที่บ้านช่างเคียน และย้ายติดตามน้ำของแม่ราณีเข้ามาอยู่ที่ปางอึกาประมาณปี พ.ศ.2498

พะตีดี (อายุ 69 ปี) เดิมอยู่ที่อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่งงานมีครอบครัวและมีลูก 6 คน ในชุมชนเดิมครอบครัวพะตีนับเป็นผู้มีฐานะดีครอบครัวหนึ่ง มีช่างหนึ่งเข็อกและควายอีกหลายตัว แต่

การมีฐานะดีของครอบครัวนี้ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าสามารถอยู่ในชุมชนได้อย่างปกสุข เนื่องจากตัวพระตีเองเป็นคนที่เรียนวิชามนต์คาถาต่าง ๆ (คนที่เลี้ยงช้างได้ต้องมีวิชาความรู้เรื่องมนต์คาถาต่าง ๆ เพราะต้องใช้ควบคุมช้าง) มีความขัดแย้งกับคนอื่นจนถึงขั้นถูกคุณไสยหรือชาวบ้านเรียกว่า “ถูกดู่ของ” ทำให้เกิดความเจ็บป่วย พระตีดีถูกดู่ของถึง 3 ครั้งถึงขั้นเกือบเสียชีวิต จึงนำพาครอบครัวย้ายถิ่นหนีออกมาอยู่ที่ปางอีกา ครอบครัวพระตีดีมีทุนสะสมมาบ้างแล้วในรูปของเงินแถบ สัตว์เลี้ยงทำให้สามารถตั้งตัวในที่ใหม่ได้อย่างรวดเร็ว พระตีบุกเบิกที่ทำนาได้หลายไร่พร้อมกับทำไร่และมีรายได้จากการใช้แรงงานช้างรับจ้างกับปางไม้ ครอบครัวนี้จึงไม่ค่อยเดือดร้อน มีข้าวพอกกินจนบางปีเหลือกิน เป็นครอบครัวแรก ๆ ที่เริ่มปลูกบ้านอย่างมั่นคงด้วยการใช้ไม้จริงแทนไม้ไผ่แบบบ้านกะเหรี่ยง

กำเนิดของชุมชนปางอีกาดังได้รับจากคำบอกเล่าของชาวบ้านดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่า อำนาจในการตัดสินใจโยกย้ายหาที่ตั้งชุมชนใหม่ของชาวบ้านเกิดจากเงื่อนไขที่สำคัญคือความต้องการขยายหาพื้นที่ทำกินใหม่ เนื่องจากชุมชนที่อยู่เดิมมีคนเพิ่มมากขึ้น บางครอบครัวอาจย้ายมาจากสาเหตุอื่นเช่นเกิดความขัดแย้งกับเพื่อนบ้าน นอกจากความต้องการขยายหาที่ทำกินดังกล่าว เงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือการสัมปทานไม้ที่เปิดให้มีความสะดวกในการตั้งถิ่นฐาน เพราะทำให้มีทั้งคนเมือง คนขมุ คนกะเหรี่ยงส่วนหนึ่งตั้งชุมชนบุกเบิกที่ทำกินอยู่ก่อนทำให้สะดวกต่อชาวบ้านปางอีกาที่ย้ายเข้ามาภายหลังเนื่องจากมีแหล่งจ้างงานและสร้างรายได้ให้ชาวกะเหรี่ยงในช่วงย้ายมาช่วงแรก

ดังนั้นในประวัติศาสตร์ของการก่อตั้งชุมชนปางอีกากล่าวได้ว่าอำนาจในการตัดสินใจตั้งชุมชนของชาวบ้านเป็นอำนาจอิสระที่จะบุกเบิกที่ทำกินและดำรงวิถีชีวิตตามความรู้ ภูมิปัญญาของชาวกะเหรี่ยง ชาวบ้านไม่ได้รับรู้เรื่องการอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของพื้นที่ป่าโดยรัฐตามกฎหมายที่ดิน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในภาคเหนือกล่าวคือชาวบ้านทั้งคนเมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาศัยดำรงชีวิตผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดมายาวนาน ทำการเพาะปลูกข้าวและพืชต่าง ๆ เลี้ยงสัตว์เพื่อยังชีพ เมื่อจับจองพื้นที่ที่เหมาะสมจะบุกเบิกที่ราบลุ่ม (ซึ่งมีอยู่น้อยในสภาพภูมิศาสตร์แบบเทือกเขา) สำหรับปรับเป็นที่นา และถางป่าสำหรับปลูกข้าวไร่ ในพื้นที่ที่มีที่ราบอยู่มากชาวบ้านจะระดมแรงงานมาขุดเหมืองฝายนำน้ำเข้ามา เป็นตำนานของหลายชุมชนในภาคเหนือเพราะการขุดเหมืองฝายร่วมกันเป็นเงื่อนไขของความสัมพันธ์ในชุมชนที่ต้องร่วมมือกันในการผลิตเพื่อความอยู่รอดของสมาชิกในชุมชน เนื่องจากประวัติศาสตร์ของชาวบ้านคือประวัติศาสตร์ของความพยายามในการผลิตเพื่อพึ่งพาตัวเองให้มีชีวิตอยู่รอดและสืบเผ่าพันธุ์ต่อไปได้

นอกเหนือจากการที่ชุมชนต่าง ๆ ที่อาศัยพึ่งพาป่า ต้องพึ่งพาการผลิตเพื่อความอยู่รอดแล้วในด้านอื่น ๆ ชาวบ้านได้สร้างสรรค์ดัดแปลงวัตถุดิบต่าง ๆ จากพืชที่ปลูกและจากป่ามาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การทำเครื่องมือใช้ การทอผ้า ที่ชาวบ้านมักจะปลูกฝ้ายเองนำมาปั่นเป็นเส้นใยเพื่อทอผ้าใช้ในครัวเรือน สีสันที่ใช้ย้อมนำมาธรรมชาติ ในชุมชนเดิมมีการทอผ้าใช้เองเป็นส่วนใหญ่ การทำเครื่องมือเครื่องมือใช้ในชีวิตประจำวันจะดัดแปลงจากวัตถุดิบที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาด้านเทคโนโลยีที่อาศัยการเรียนรู้จากบรรพบุรุษและวิถีธรรมชาติ ความรู้ต่าง ๆ ของชาวบ้านจึงเป็นความรู้ที่ตอบสนองการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับธรรมชาติ และชาวบ้านสามารถผลิตและควบคุมได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงภายนอก ความสามารถเหล่านี้ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิต

วิถีการดำรงชีวิตที่อิสระของชุมชนในป่า ก่อให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมเพื่อจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ ในรูปแบบของการยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวเป็นเงื่อนไขให้เกิดกฎเกณฑ์การปฏิบัติของมนุษย์กับธรรมชาติ ในกรณีชุมชนในป้ามักพบว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติว่ามีพลังคุ้มครองอยู่ในรูปของ เจ้าป่าเจ้าเขา พลังต่าง ๆ เหล่านี้คือสิ่งที่มนุษย์จะละเมิดไม่ได้เพราะสามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ ในกรณีของชุมชนกะเหรี่ยงพบว่ามีการนับถือผี ซึ่งเป็นอำนาจที่สถิตย์อยู่ในธรรมชาติ การนับถือผี ในด้านหนึ่งคือการสร้างกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง ไม่กอบโกยเอามาใช้อย่างฟุ่มเฟือย เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนแบ่งปันกันใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเป็นธรรม

กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในการใช้ทรัพยากรในเงื่อนไขความเคารพต่อธรรมชาติ เป็นภูมิปัญญาสำคัญในการจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชน โดยมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อตอกย้ำความเชื่อและกฎเกณฑ์ดังกล่าว เช่นการไหว้ผีต่าง ๆ เพื่อรำลึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพลังธรรมชาติและผลิตซ้ำกฎเกณฑ์ทางสังคมให้คงอยู่สืบต่อมาในชุมชน บนความเชื่อที่นับถือต่อธรรมชาติและเน้นความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร โดยถือว่ามนุษย์ไม่ใช่เจ้าของธรรมชาติ เป็นเพียงผู้มาอาศัยขอใช้เพื่อดำรงชีวิต ช่วยให้เกิดเงื่อนไขการแบ่งปันการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนสืบมา (ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ ,2536)

ประวัติของชุมชนที่อาศัยดำรงชีวิตโดยอาศัยอยู่กับธรรมชาติและพึ่งพาแรงงานตนเองในการผลิตดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่าชุมชนเล็ก ๆ ต่างมีอิสระในการจัดการด้านเศรษฐกิจโดยอาศัยสิทธิการจัดการทรัพยากรบนหลักการเรื่องสิทธิการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพมาเป็นเวลานาน นอกจากนั้นยังสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมของตัวเองพัฒนาขึ้นมาเป็นข้อห้ามในรูปต่าง ๆ เพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในชุมชน เป็นการ

ควบคุมสมาชิกชุมชนให้มีพฤติกรรมที่เหมาะสม ทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ขัดแย้ง เป็นอำนาจของชุมชนตามจารีตประเพณี

วิถีชีวิต การผลิตเพื่อยังชีพ

บ้านปางอึกาเป็นชุมชนของชาวกะเหรี่ยง ที่ดำรงวิถีชีวิตโดยการทำการเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์เพื่อยังชีพ พึ่งพาป่าในฐานะเป็นแหล่งอาหาร ยา วัตถุดิบในการทำเครื่องมือ ฯลฯ ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกข้าวเพราะถือว่าข้าวเป็นเครื่องหมายของความมั่นคงในชีวิต กิจกรรมสำคัญที่สุดของชาวบ้านรุ่นแรกคืออพยพมาการบุกเบิกพื้นที่ทำนาและทำไร่ข้าว ชาวบ้านรุ่นแรกทั้งหมดได้ทำกินจากการบุกเบิกด้วยแรงงานตัวเอง

ชาวบ้านกลุ่มแรก 4-5 ครอบครัวได้จับจองพื้นที่ทำกินสองรูปแบบคือที่ทำไร่ตามพื้นที่สูงและที่ทำไร่ปรับชุดเป็นที่นาในพื้นที่ราบ แต่พื้นที่ราบที่เหมาะสมมีอยู่จำนวนน้อยดังนั้นมีเพียงบางครัวเรือนเท่านั้นที่สามารถครอบครองได้ด้วยการจับจองก่อนและกันถางก่อน ชาวบ้านปางอึกาส่วนใหญ่ทำการเพาะปลูกด้วยการถางป่าทำไร่ข้าว และ ส่วนน้อยทำนาพร้อมกับทำไร่

การทำไร่ข้าว

ปัจจัยสำคัญที่สุดของการปลูกข้าวไร่คือ "ที่ดิน" ดังได้กล่าวไว้แล้วว่าที่ดินในพื้นที่ราบมีน้อยและมักบุกเบิกเพื่อทำนาพื้นที่สำหรับทำไร่ทั่วไปจึงเป็นที่สูงมีความลาดชัน แปลงไร่ข้าวของชาวบ้านอยู่กระจายรอบ ๆ หมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เข้ามารุ่นแรกเล่าว่า ที่ดินทำไร่มีให้เลือกจับจองมากพอสมควร ในปีแรกๆ ส่วนใหญ่จะจองที่ใกล้ ๆ กับบ้านมักอยู่บริเวณริมลำห้วยที่มีความอุดมสมบูรณ์ ภายหลังครอบครัวที่จับจองเอาไว้จะปรับที่ใกล้ลำห้วยให้เป็นที่นาและถางไร่ที่อื่น การจับจองที่ดินทำไร่ไม่ยุ่งยากในวิถีคิดของชาวบ้านเห็นว่าที่ดินในป่าไม่มีใครเป็นเจ้าของ แม้ขณะนั้นในป่าที่ไม่ห่างจากหมู่บ้านจะมีการสัมปทานตัดไม้ อ้ายแดงเล่าว่าคนในรุ่นพ่อแม่ที่เข้ามาบุกเบิกมีความเชื่อว่าที่ไม่มีใครหวงที่ดิน เจ้านายในเมืองอาจหวงต้นไม้แต่ไม่ได้ห้ามชาวบ้านถางไร่ปลูกข้าว บรรพบุรุษเคยทำไร่กันมานานไม่มีใครหวงใครห้ามแต่อย่างใด (สัมภาษณ์อ้ายแดง อายุ 41 ปี)

ชาวบ้านรุ่นแรก มีวิถีคิดเรื่องสิทธิในการใช้ที่ดินในป่าตามความเชื่อความเข้าใจมาแต่ดั้งเดิม คนในรุ่นพะตีดี พะตีจิริ ฯลฯ เกิดและเติบโตมากับวัฒนธรรมของชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่ามายาวนานเพาะปลูกข้าวไร่เก็บหาอาหารจากป่า ค้าขายแลกเปลี่ยนกับภายนอกเล็กน้อย มีวัฒนธรรมในการใช้ที่ดินที่เกี่ยวข้องกับวิถีคิดเกี่ยวกับพื้นที่และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการใช้ที่ดิน โดยปราศจากการเข้ามาแทรก

แห่งชาติการและควบคุมโดยรัฐ วัฒนธรรมการใช้ที่ดินเพาะปลูกเพื่อยังชีพตามแนวคิดดังกล่าวให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์มากกว่าการครองครองเป็นเจ้าของอย่างตายตัว เห็นได้อย่างชัดเจนจากการทำไร่หมุนเวียนหรือการย้ายที่ทำไร่ การย้ายบ้านของชาวกะเหรี่ยง แสดงให้เห็นว่าระบบสิทธิการใช้ประโยชน์เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมการใช้ที่ดินของชาวกะเหรี่ยงที่สืบทอดความรู้สู่ลูกหลานเป็นจารีตในการใช้ประโยชน์จากที่ดินตามธรรมชาติโดยไม่ถือครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล

พะดีดีเล่าว่า ชาวบ้านจับจองที่ทำไร่ตามป่าที่มีความเหมาะสมในการปลูกข้าว ตามความสามารถของกำลังที่จะแผ้วถางได้ การจับจองที่มาก ๆ โดยไม่ได้แผ้วถางทำประโยชน์อะไรสำหรับชาวบ้านแล้วไม่สมเหตุผลผล เนื่องจากไม่มีใครเป็นเจ้าของป่า แต่เป็นเจ้าของพื้นที่ไร่ของตัวเอง แต่ถ้าชาวบ้านคนนั้นไม่ทำไร่แล้วคนอื่น ๆ สามารถไปแผ้วถางปลูกข้าวได้ วิธีคิดเช่นนี้เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีโอกาสใช้ทรัพยากรในการผลิตเพื่อยังชีพโดยปราศจากการผูกขาดความเป็นเจ้าของเป็นหลักประกันในด้านสวัสดิการการยังชีพที่สำคัญของชุมชน

ในช่วงแรกแต่ละครอบครัวในบ้านปางอ้อต่างจับจองที่ทำไร่ที่คาดว่าเพียงพอต่อครอบครัวสำหรับใช้กินตลอดปี โดยคำนวณจากการใช้ข้าวเชื้อ (ข้าวพันธุ์) สำหรับครอบครัวที่มีสมาชิก 4-5 คน จะใช้ข้าวเชื้อประมาณ 5 ปีบ ส่วนพื้นที่ไร่จะคำนวณโดยเปรียบเทียบจากฤดูกาลผลิตในปีก่อน ว่าควรจะมีพื้นที่ทำไร่และข้าวเชื้ออย่างน้อยเพียงใด ประกอบการพิจารณาจำนวนแรงงานของครอบครัว การจับจองที่ทำไร่ของแต่ละครอบครัวเป็นไปอย่างอิสระตามความเชื่อที่ตนเองมีสิทธิใช้แรงงานทำการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัว

โดยทั่วไปไม่พบปัญหาการจับจองที่ทับซ้อนกัน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติและเพื่อนบ้าน ชุมชนมีขนาดเล็กสามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารในชุมชนอย่างทั่วถึง ดังนั้นแต่ละคนจะรู้ว่าใครจับจองที่ดินทำไร่ที่ไหน กลุ่มเครือญาติมักจะจับจองที่ทำไร่ในบริเวณใกล้ ๆ กัน จากลักษณะการถือครองพื้นที่ตามการใช้ประโยชน์โดยชุมชนรับรองกันเองดังกล่าวนี้ สะท้อนถึงภาวะที่ชุมชนมีอำนาจในการจัดการเศรษฐกิจของตนเองอย่างอิสระ เป็นหลักประกันสิทธิและรับรองการทำประโยชน์จากที่ดินของสมาชิกในชุมชน

การทำไร่ในพื้นที่ป่ามีข้อจำกัดเรื่องวัชพืชและความอุดมสมบูรณ์ของดิน ชาวปางอ้อใช้วิธีการเดียวกับชาวกะเหรี่ยงส่วนใหญ่คือการเปลี่ยนพื้นที่ทำไร่ในแต่ละฤดูกาลผลิต เพื่อให้ที่ดินไร่เก่ามีโอกาสฟื้นตัวเป็นการหมุนเวียนที่ไร่ รอบในการหมุนเวียนพื้นที่ขึ้นอยู่กับพิจารณาของชาวบ้านไม่แน่นอนตายตัว การทำไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงพบว่าการจำแนกพื้นที่ไร่หมุนเวียนสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ เพื่อจัดการอย่างเป็นระบบชัดเจน เช่น พื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับทำไร่ในฤดูกาลผลิตปีนี้ เรียกว่า คีร์ พื้นที่

ที่ไร่เก่าหรือไร่เหล่าที่ปักไว้ 1-2 ปี เรียกว่า ฉีกัว พื้นที่ไร่เหล่าที่ปักไว้ 3-4 ปี เรียกว่า ฉีกเบอะ พื้นที่ที่ปักทิ้งไว้ 5-6 ปี เรียกว่า ฉีกเวยะโปล พื้นที่ที่ปักไว้นานตั้งแต่ 7 ปีขึ้นไปเรียกว่า ดูละ

ระบบการจำแนกพื้นที่ดังกล่าวมีไว้เพื่อเลือกใช้ประโยชน์จากที่ต่าง ๆ ได้โดยสะดวก ชาวบ้านจะเลือกที่ทำไร่ในป่าเป็นบางพื้นที่เท่านั้น ที่ในป่าทั้งหมดไม่ใช่ว่าจะสามารถถางทำไร่ได้หมด ซึ่งเป็นข้อจำกัดในการที่จะกำหนดการเลือกพื้นที่ทำไร่หลายประการ เป็นกฎเกณฑ์ที่ควบคุมการใช้ที่ดินในป่าอีกทีหนึ่ง แม้ว่าดูเหมือนในช่วงบุกเบิกที่ทำกิน ชาวบ้านปางอีกาจะมีอิสระในการจับจองถางป่าทำไร่ แต่โดยที่การเพาะปลูกในพื้นที่สูงมีข้อจำกัดหลายประการทำให้การตัดสินใจเลือกที่ดินทำไร่ในป่าต้องถูกจำกัดโดยมีเงื่อนไขหลาย ๆ อย่างที่ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถถางป่าทำไร่ได้ การเลือกที่ทำไร่ต้องดูตามความเหมาะสมหลายประการ จากการบอกเล่าของชาวบ้าน เงื่อนไขการเลือกพื้นที่ดังกล่าวของชาวบ้านปางอีกา มีดังนี้

ประการที่หนึ่ง เงื่อนไขด้านกายภาพของพื้นที่

การพิจารณากายภาพของพื้นที่ชาวบ้านปางอีกาใช้วิธีพิจารณา 3 อย่างคือ หนึ่ง ลักษณะของป่า สอง ความลาดชันของพื้นที่ และสาม ลักษณะของดินบริเวณป่านั้น

1) ลักษณะของป่า ตามความคิดของชาวบ้าน แม้ว่าตามเทือกเขาจะปกคลุมด้วยป่าไม้จำนวนมาก แต่มีความแตกต่างอย่างหลากหลายของพื้นที่ป่าแต่ละแห่งตามความรู้ของชาวกะเหรี่ยง ป่าแต่ละอย่างมีลักษณะต่างกันไป การทำไร่ข้าวไม่สามารถทำได้ในทุกพื้นที่ป่า ต้องเลือกพื้นที่ป่าบางลักษณะจึงจะทำได้ ผลผลิตดี กล่าวคือ พื้นที่ที่เหมาะสมในการทำไร่ได้แก่พื้นที่ในป่าโปร่งที่ต้นไม้ไม่หนาแน่นเกินไป ชาวกะเหรี่ยงเรียกว่า ดูละ มีลักษณะสำคัญคือเป็นป่าที่มีไม้ขึ้นเป็นจำนวนมาก มีต้นไม้ใหญ่อยู่ห่าง ๆ กัน

เหตุผลของการเลือกป่าชนิดนี้เนื่องมาจากความรู้หลายประการของชาวกะเหรี่ยง เช่นเหตุผลในด้านแรงงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ ในพื้นที่ป่าโปร่งมีต้นไม้ใหญ่ไม่มากนักทำให้ถางไร่ได้ง่าย เนื่องจากการถางป่าทำไร่เป็นขั้นตอนสำคัญในการเตรียมพื้นที่ไร่ เป็นงานที่ต้องใช้แรงงานหนักที่สุด ดังนั้นป่าโปร่งมีต้นไม้ใหญ่ไม่มากทำให้สะดวกในการถางทำไร่ทำให้เสร็จทันฤดูฝน

เหตุผลข้อที่สองคือ เมื่อถางไร่เสร็จแล้วจะต้องเผาไม้ให้เป็นเถาถ่านเพื่อเพิ่มแร่ธาตุในดิน หรือชาวบ้านเรียกว่าเป็นการให้ปุ๋ยกับดิน การเผาไม้แห้งในไร่ยังช่วยฆ่าแมลงและเชื้อโรคต่างๆที่เป็นอันตรายกับข้าวและผักต่าง ๆ แต่การมีเถาถ่านมากหรือน้อยเกินไปก็สามารถส่งผลให้ไร่ได้ผลผลิตน้อยตามไปด้วย ในไร่ที่มีไม้เถาถ่านมากชาวบ้านเล่าว่าทำให้ข้าวงามมีใบมากแต่ออกรวงน้อย พื้นที่ที่เป็นป่าทึบหรือ ดูตะ จึงไม่เหมาะที่จะนำมาถางทำไร่ข้าวเพราะให้ไม้เถาถ่านมากเกินไปทำให้ต้นข้าว "บ้าใบ" หรือมีใบมากจนไม่ออกรวง พื้นที่ป่าโปร่งให้ไม้เถาได้พอดีสำหรับข้าวไร่

ระบบเหตุผลของชาวกะเหรี่ยงที่เกิดจากการสังเกตความเหมาะสมของป่าสำหรับปลูกข้าว ทำให้ไร่มุมนเวียนของชาวบ้านส่วนมากอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าซึ่งภาษาวិชาการเรียกว่า ป่าเบญจพรรณมีไม้พื้นคือไม้ไผ่ ไม้สำคัญอื่นๆ เช่น ตะแบก มะค่า พลวง เป็นต้น

2). การพิจารณาความลาดชันของพื้นที่

ในระบบการทำไร่มุมนเวียน ชาวปางอีกาไม่สามารถใช้ป่าไปไร่ปลูกข้าวได้ทั้งหมด เพราะบางที่มีความลาดชันมากซึ่งไม่เหมาะที่จะปลูกข้าว ความลาดชันเป็นเงื่อนไขสำคัญเนื่องจาก ในระบบการปลูกข้าวไร่หลุมที่ใช้หยอดข้าวจะไม่ลึกมากนัก ดังนั้นหากพื้นที่ลาดชันเกินไปเมื่อฝนตกลงมาจะชะดินให้ไหลไปตามน้ำทำให้ข้าวและพืชผักต่างๆ ที่ปลูกไว้เกิดเสียหายได้ อีกทั้งการที่พื้นที่ลาดชันเกินไปทำให้ดินพังลงมาง่าย นอกจากนี้ความลาดชันมากทำให้ต้องใช้แรงงานในการปลูก การเก็บเกี่ยว การขนข้าวมากเกินไปเพราะทุกขั้นตอนของการทำไร่อาศัยแรงงานคนเป็นหลัก การเดินขึ้นลงที่ลาดชันมากเกินไปทำให้เหนื่อยง่าย ดังนั้นจึงต้องเลือกที่มีความลาดชันไม่มากเกินไป โดยสังเกตดูการไหลของน้ำเวลาฝนตก (สัมภาษณ์พระดีเฮ อายุ 59 ปี)

3). พิจารณาลักษณะดิน

ดินในป่ามีอยู่หลากหลายชนิดตามการสังเกตและถ่ายทอดเป็นความรู้ในชุมชนชาวกะเหรี่ยง การสังเกตว่าดินที่ไหน (ในป่าไปไร่) มีความเหมาะสมในการปลูกข้าว พระดีเฮเล่าว่าใช้วิธีการสังเกตดูขุยใต้เดือนดิน ถ้าป่าไปไร่หรือป่าไผ่บริเวณนั้นมีขุยใต้เดือนมากแสดงว่าดินดีเหมาะสำหรับปลูกข้าว นอกจากการสังเกตความสัมพันธ์ตามธรรมชาติแล้ว ชาวกะเหรี่ยงยังมีระบบความรู้ในการแยกแยะประเภทของดินตามความเหมาะสมในการปลูกพืชต่างๆ เป็นการจำแนกลักษณะดินเพื่อให้รู้ว่าจะใช้ประโยชน์จากดินนั้นได้อย่างไร กล่าวคือมีการจำแนกดินดังนี้

ห่อไข่เบลดะ เป็นดินจอมปลวก เป็นพื้นที่ชาวบ้านนำเศษกิ่งไม้ซึ่งเผาไม้ไม่หมดมาเผาอีกครั้ง ทำให้พื้นที่บริเวณดังกล่าวมีขี้เถ้ามากเหมาะสำหรับปลูกพืชจำพวก เผือก มัน มันเทศ พริก

ห่อไข่อุลลอกู้ คือดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผาสุกไปจนถึงราก พื้นที่จะยุบตัวลงไปเนื้อดินเป็นสีแดงอมชมพู เหมาะสำหรับปลูกเผือก

ห่อไข่จือยู่ เป็นดินที่อยู่ในบริเวณที่เกิดจากการเผาเศษไม้ หญ้า ก่อนการปลูกข้าวมีขี้เถ้ามาก มีความอุดมสมบูรณ์สูงเหมาะสำหรับปลูกพริก มะเขือ ผักสวนครัวต่างๆ

ห่อไข่ซอเซซุย เป็นดินที่เนื้อมีความเปื่อยเป็นเม็ด มีช่องว่างหรือโพรงอากาศอยู่มาก ดินชนิดนี้เหมาะที่จะปลูกอ้อย ไม่เหมาะปลูกข้าว เพราะข้าวจะงามในช่วงแรกแต่เมื่อข้าวโตขึ้นอีกช่วงหนึ่งใบ

ข้าวจะค่อย ๆ เหลืองและแห้งเอาตาย

ท่อไข่เหลอบอบบะกล่ำะ เป็นดินปนกรวดและทราย ไม่เหมาะที่จะปลูกพืชใด ๆ

ท่อไข่ชู คือดินดำ เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด

ท่อไข่ที่นิท เป็นดินบริเวณที่ราบติดลำห้วยมีความชื้นสูง ใช้ปลูกผักที่สามารถบริโภคได้ตลอดปี เช่น พริก มะเขือ ผักกาด อ้อยดำ (เจริญ, 2542)

การทำไร่ข้าว ของชุมชนบ้านป่าเช่นชาวบ้านปางอึกาต้องอาศัยฐานความรู้ในการเลือกพื้นที่ พิจารณาลักษณะทางกายภาพและคุณสมบัติของที่ดินต่าง ๆ อย่างละเอียดจึงลงมือเพาะปลูกในแต่ละปี เหตุที่ต้องอาศัยความรู้โดยละเอียดดังกล่าวเนื่องจากผลผลิตข้าวที่ได้ในแต่ละฤดูการผลิตหมายถึงความมั่นคงของครอบครัวต้องใส่ใจในทุกขั้นตอนการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดีที่สุด

นอกจากจะพิจารณาลักษณะทางกายภาพและคุณสมบัติต่าง ๆ ของที่ดินแล้วครอบครัวที่ยังนับถือผีตามความเชื่อดั้งเดิม เช่นครอบครัวพะตึตียังมีการนำดินจากที่หมายไร่ไ้มาไว้ที่ข้างที่นอน หากในคืนนั้น ผันดีแสดงว่าเจ้าป่าเจ้าเขาอนุญาตจะได้ข้าวมาก หากฝันร้ายจะต้องย้ายที่ทำอะไรใหม่ หรือไปทำการผ่นต้นไม้ไ้ใกล้ ๆ ที่เดิมทำว่าไ้ย้ายแล้วเป็นการเอาเคล็ด ก็สามารถทำอะไรได้ พะตึตึเล่าว่าในสมัยพ่อแม่ไ้จะไม่ทำอะไรในพื้นที่ที่เจ้าป่าเจ้าเขาไม่อนุญาตเพราะอาจทำให้สมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วยหรือล้มตายลงได้

4). ระยะห่างของที่ไร่กับบ้าน

เหตุผลสำคัญที่ต้องหาพื้นที่ทำอะไรไ้ไม่ห่างจากบ้านมากนัก เนื่องจากการเดินทางระหว่างไร่กับบ้านถ้าอยู่ห่างเกินไปต้องใช้เวลาาน เพราะเส้นทางบนดอยมักเป็นเพียงทางเท้าเล็ก ๆ คดเคี้ยวไปตามที่ราบที่สูงชันลำห้วย ในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวที่ต้องขนข้าวแบกใส่หลังกลับบ้านหรือการ "เปรี๊ยะ" เดินเท้ากลับบ้าน ดังนั้น ระยะห่างจากที่ไร่กับบ้านจึงไม่ควรห่างกันมากเกินไป เช่นที่ปางอึกา ช่วงแรกชาวบ้านเลือกสร้างบ้านใกล้ที่ไร่ เพื่อความสะดวกในการดูแลที่ไร่ การเก็บผัก หาพืชจากไร่ ไร่มีการทำไร่ของชุมชนเป็นที่รู้จักในกลุ่มชนชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ป่า ไร่ของชาวบ้านในป่าจึงบอกอาณาเขตของชุมชนไปด้วย

กล่าวได้ว่าระบบการทำไร่หมุนเวียนไ้ไม่ได้ทำในลักษณะเลื่อนลอยและทำลายป่าอย่างรุนแรงตามข้อกล่าวหาของทางราชการในยุคต่อมา แต่เป็นระบบที่เกิดจากการสังเกตจนสะสมเป็นความรู้ในการเลือกชนิดของป่าและที่ดินอย่างระมัดระวังต่อการกระทบกระเทือนความหลากหลายในป่าไ้ให้ถูกทำลายลงอย่างไร้เหตุผล เพราะการสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ย่อมส่งผลสะท้อนถึงการดำรงชีวิตของชาวบ้านเอง

นอกจากเหตุผลเรื่องความเหมาะสมของพื้นที่แล้ว ยังมีเหตุผลเชิงวัฒนธรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวกะเหรี่ยงจะไม่รบกวนพื้นที่ป่าที่บดงกล่าวด้วยการทำตามความเชื่อที่ว่าป่าทึบหรือป่าต้นกำเนิดน้ำมีผีคุ้มครอง โดยเฉพาะที่ตาน้ำผุด จะมี“หล่อนาธิ” เป็นผีน้ำที่มักทำให้ผู้รบกวนเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยบางครั้งถึงกับเสียชีวิต อำนาจของผีที่คุ้มครองพื้นที่ป่าทึบเป็นกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมอีกประการหนึ่งที่คอยกำกับพฤติกรรมการใช้พื้นที่ป่าของชาวกะเหรี่ยง เช่นชาวบ้านปางอึการุ่นแรกที่ยังมีความเชื่อตามวัฒนธรรมเดิม ยังมีคำสั่งสอนลูกหลานในการใช้ที่ป่าอย่างเหมาะสมไม่ละเมิดอำนาจของผีต่าง ๆ เช่นผู้เฒ่าผู้แก่ในบ้านปางอึการุ่นใหญ่มีการเจาะหูตามความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ที่บอกผีว่าเคยถูกจุงไปแล้วไม่ต้องมาจุงไปอีก ระบบความเชื่อที่มอบน้อมต่ออำนาจที่ดูแลป่าเป็นกฎจารีตประเพณีหนึ่งที่อยู่ในสำนึกของสมาชิกในชุมชนปางอึการ

ความรู้และความเชื่อดังกล่าวทำให้ระบบการทำไร่ของชาวบ้านจะหมุนเวียนอยู่ตามพื้นที่ป่าโปร่งเป็นการเปิดพื้นที่โล่งแปลงเล็กๆในท่ามกลางป่า ทำให้ไร่เหล่าที่ถูกพักไว้พร้อมจะกลับเป็นป่าเช่นเดิมในเวลาไม่กี่ปี และเหมาะที่จะทำไร่ได้อีกครั้ง ในปีต่อไปตามฤดูกาล

การทำนา

คร้วเรือนที่ทำนาในช่วงบุกเบิกตั้งชุมชนคือคร้วเรือนของพะตี่ตี อ้อยคำ และพะตี่จิริ “นาท่ง”หรือที่นาในปีแรก ๆ มีขนาดเล็กเนื่องจากการขุดที่นาต้องอาศัยเวลา ชาวบ้านจะค่อย ๆ ขุดเพิ่มในแต่ละปี สำหรับบริเวณที่ยังขุดไม่ได้และเป็นที่ดินจะปลูกข้าวไร่ การครอบครองที่นาของชาวบ้านปางอึการุ่นแรกในช่วงก่อน พ.ศ.2500-2500 กว่ำนั้นมาจากการบุกเบิกเอาเอง (การซื้อขายของชาวปางอึการที่นาเกิดภายหลัง พ.ศ.2525)

ลักษณะของที่นาของชาวบ้านเป็นแปลงเล็ก ๆ ปรับรูปร่างตามสภาพลักษณะความสูงต่ำของพื้นที่ แต่แปลงมีรูปร่างขนาดต่างกันออกไป จากการทำมีที่ราบอย่างจำกัดทำให้ผืนนามีลักษณะแบบขั้นบันไดมีความสูงลดหลั่นกันมา ชาวบ้านที่มีที่นาจะขุดลำเหมืองเล็กๆไปพร้อมๆกับการขุดที่นา สำหรับบ้านปางอึการคร้วเรือนที่มีที่นาเท่านั้นที่จะขุดเหมืองและกั้นฝายเล็กๆ เพื่อนำน้ำเข้านา ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาไม่ได้มีส่วนร่วมในการขุดเหมือง นาท่งบางที่มีคร้วเรือนสองคร้วเรือนเป็นเจ้าของทั้งสองคร้วเรือนจะออกแรงช่วยกันขุดเหมืองกั้นฝาย

การทำนาในช่วงแรกเป็นของคร้วเรือนส่วนน้อยที่ค่อนข้างมี “ฐานะดี” ในความเห็นของชาวบ้าน เนื่องจากที่นาจะให้ผลผลิตที่แน่นอนและปริมาณมากกว่าที่ไร่เทียบตามขนาดพื้นที่ คร้วเรือนที่ทำนาจะมี

สัตว์เลี้ยงคือควายไว้ใช้งาน ซึ่งเมื่อควายมีเพิ่มมากขึ้นยังสามารถขายได้เงินก้อนอีกทางหนึ่ง ชาวบ้านในสมัยก่อนให้ความสำคัญกับที่นา เป็นเครื่องหมายแสดงถึงการมีฐานะดีอันดับแรก รองลงมาคือการมีควาย และมีช้าง (สัมภาษณ์พี่มาลี อายุ 38 ปี)

การขุดที่นาเป็นงานที่ต้องอาศัยแรงงานอย่างเข้มข้น เพราะต้องปรับพื้นที่ให้มีสภาพราบในแต่ละแปลงนา เช่น ครัวเรือนอุ้ยคำจับจอบที่และบุกเบิกที่นาแปลงหนึ่ง ในที่ราบใกล้ ๆ ลำน้ำแม่แรม อุ้ยคำมีลูกชาย 3 คนลูกสาว 2 คน อุ้ยคำใช้แรงงานในครอบครัวบุกเบิกที่นา จนสามารถปลูกข้าวเลี้ยงครอบครัวได้ตลอดปี (ครอบครัวอุ้ยคำทำไร่ไปพร้อม ๆ กันด้วย) แม่ติแม่บ้านของครอบครัวกล่าวว่าในสมัยก่อนครอบครัวไม่เคยขาดแคลนข้าวไม่ต้องซื้อข้าวกินแต่อย่างใด ในแต่ละปีจะใช้ข้าวเชื้อ 9-10 ปีก็มีข้าวเหลือกิน มีควายหลายตัว ถ้าจะใช้เงินก็ขายควายสักตัวทำให้มีเงินใช้ได้นาน ครอบครัวของอุ้ยคำจึงจัดได้ว่ามีฐานะดีและมั่นคงมากในสายตาของชาวบ้าน

การทำนาจะเริ่มในช่วงฤดูฝน เริ่มไถนาหว่านกล้าข้าว พันธุ์ข้าวที่ใช้ในนาเป็นพันธุ์ข้าวเจ้าสำหรับนาท่งโดยเฉพาะ นำไปปลูกในไร่ได้เพราะต้องการน้ำมาก เมื่อข้าวอายุหนึ่งเดือนเป็นกล้าข้าวที่โตสมบูรณ์จะถอนไปปักดำที่นา ครัวเรือนที่ทำนาด้วยกันอาจแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือบางทีจะมีการแลกเปลี่ยนกับครัวเรือนทำไร่ การดูแลรักษาข้าวในนาทำงานง่ายกว่าการทำไร่เพราะสามารถปล่อยน้ำขังในแปลงนาไม่ต้องกำจัดวัชพืชมาก เพียงแต่คอยดูแลให้มีน้ำเข้านาอย่างสม่ำเสมอ กำจัดปูเป็นบางครั้ง เมื่อข้าวออกรวงเริ่มลดปริมาณน้ำและปล่อยน้ำออกจากรนาให้หมดเมื่อข้าวเริ่มสุก ในช่วงนี้จะต้องคอยระวังหนูและนกมากินข้าว เจ้าของที่นาจะมานอนที่กระท่อมใกล้ ๆ นาเพื่อคอยเฝ้าข้าว เพราะเกรงว่าจะมีสัตว์ต่าง ๆ มาเหยียบย่ำหรือกัดกินข้าวในนาจนเสียหาย นาข้าวจะได้รับการประคบประหงมจากเจ้าของเป็นพิเศษ จนกระทั่งถึงเวลาเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จและเก็บข้าวกลับบ้าน ที่นาจะให้ผลผลิตข้าวประมาณ 50 –70 ปีต่อไร่ หลังการเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะปล่อยที่นาให้พัก เป็นที่เลี้ยงสัตว์เช่นควาย ที่นาถูกใช้ปีละครั้ง ดินมีโอกาศฟื้นตัวประกอบกับการปล่อยให้สัตว์เลี้ยงมาหากินทำให้ได้มูลสัตว์เป็นปุ๋ยไปในตัว ในขณะที่นั้นชาวบ้านปางอีกายังปลูกข้าวโดยไม่ต้องพึ่งพาปุ๋ยและยาฆ่าแมลงแต่อย่างใด (สัมภาษณ์อุ้ยดี อายุ 71 ปี)

แม้ว่าที่นาจะให้ผลผลิตข้าวต่อไร่สูงกว่าที่ไร่ อย่างไรก็ตามที่นาให้ผลผลิตข้าวเพียงอย่างเดียวในขณะที่พื้นที่ไร่สามารถให้ผลผลิตหลากหลายทั้งข้าวผักต่าง ๆ ไม้พิน ฯลฯ ดังนั้นครัวเรือนที่ทำนาจะทำไร่ไปด้วย ชาวบ้านเห็นว่าที่นาเหมือนผู้ชาย ที่ไร่เหมือนผู้หญิงเพราะมีความอุดมสมบูรณ์ ถ้ามีทั้งที่นาที่ไร่หมายถึงมีความมั่นคงสูงมากในวิถีชีวิตของชาวบ้านในป่า

การเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านปางอึกาเลี้ยงสัตว์ ทั้งสัตว์เลี้ยงที่ให้เป็นอาหาร สัตว์เลี้ยงใช้งาน สัตว์ที่ใช้เป็นอาหารได้แก่ หมู ไก่ แทบทุกครัวเรือนจะมีหมูและไก่ เลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ และให้อาหารที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น หมู ชาวบ้านจะต้มหยวกกล้วยและผักหมูจำพวกผักโขมที่สามารถเก็บได้ตามไร่นาหรือสวนข้างบ้านผสมกับข้าวหักที่ได้จากการตำข้าว ส่วนไก่จะคุ้ยเขี่ยหาอาหารกินเองตามธรรมชาติชาวบ้านจะให้ข้าวเปลือกบ้าง การเลี้ยงหมูเลี้ยงไก่ใช้พันธุ์พื้นบ้านที่มีอยู่ ดังนั้นจึงไม่ต้องใช้จ่ายเงินหรือลงทุนเลี้ยงแต่อย่างใดเพราะไก่และหมูพื้นบ้านเหล่านี้สามารถปรับตัวในสภาพแวดล้อมได้ดี แม้จะมีการเจริญเติบโตช้า แต่วิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านจะบริโภคผักเป็นกับข้าวหลัก เนื้อสัตว์เป็นกับข้าวรอง การฆ่าหมูเป็นอาหารมักทำในงานฉลองต่าง ๆ หรืองานพิธีกรรมที่ต้องเลี้ยงแขกหรือ เช่นงานแต่งงาน งานศพ งานที่ขอแรงเพื่อนบ้านมาช่วยทำเช่นการสร้างบ้าน เป็นต้น

สัตว์ที่เลี้ยงไว้ใช้งาน เช่นควาย ช้าง ในบ้านปางอึกาพบว่าชาวบ้านพยายามที่จะเลี้ยงควายไว้เพราะนอกจากควายจะเลี้ยงไว้ใช้งานในนาสำหรับครอบครัวที่มีที่นาแล้ว ควายยังเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญ ครอบครัวที่มีที่นาจะซื้อควายมาเลี้ยงไว้ใช้งานไถนา และขายในกรณีที่ต้องการใช้เงินสด ส่วนบางครอบครัวที่ไม่มีที่นาก็สามารถมีควายได้ พระตีจิริเล่าว่าในสมัยนั้นจะรับเลี้ยงควายให้ชาวบ้านคนเมืองที่เอามาฝากเลี้ยงโดยแบ่งลูกควายให้คนละครึ่งตามแต่ตกลงกันว่าใครจะได้ลูกควายในปีแรกและปีถัดไป โดยวิธีนี้บางครอบครัวที่แม้จะไม่มีที่นาก็สามารถมีควายไว้สำหรับขายได้เช่นกัน การเลี้ยงควายในพื้นที่ป่าชาวบ้านนิยมปล่อยให้ควายหากินตลอดวันและตอนกลับมาล่อมหรือให้อยู่ในคอกไว้ที่บ้าน ในสมัยนั้นพระตีจิริเล่าว่ายังไม่นิยมปล่อยควายให้ไปนอนในป่าเช่นปัจจุบัน เพราะกลัวเสือจะมาคาบไปกิน และกลัวชาวบ้านที่อื่นมาขโมย (สัมภาษณ์พระตีจิริ อายุ 72 ปี)

ช้าง เป็นสัตว์ที่เลี้ยงไว้สำหรับรับจ้างชักลากไม้ ในปางอึกา มีเพียงหนึ่งครอบครัวเท่านั้นที่เลี้ยงช้าง คือครอบครัวพระตีดี รายได้จากการทำงานของช้างเป็นรายได้หลักของครอบครัว ทำให้ครอบครัวของพระตีมีฐานะดีมากในหมู่บ้าน นอกจากมีรายได้จากช้างครอบครัวนี้ยังทำไร่ทำนา เนื่องจากพระตีมีลูก 9 คนทำให้มีแรงงานในครอบครัวมากสามารถทำไร่ทำนาได้มากตามไปด้วย การเลี้ยงช้างเป็นงานหนักพอสมควรเนื่องจากช้างต้องการอาหารจำนวนมากในแต่ละวัน สมัยนั้นพระตีเลี้ยงช้างโดยปล่อยให้กินอาหารในป่าตามธรรมชาติ การเลี้ยงช้างจึงไม่มีค่าใช้จ่ายมากนัก

ผลผลิตจากสัตว์เลี้ยง สำหรับสัตว์ที่ใช้เป็นอาหาร เช่นหมูและไก่ ชาวบ้านเล่าว่าจะเลี้ยงกันทุกครัวเรือนแม้ว่าสัตว์เลี้ยงเหล่านี้จะเจริญเติบโตช้า แต่การเลี้ยงแบบปล่อยนั้นไม่ต้องลงทุนอะไรส่วนใหญ่จะหากินตามธรรมชาติ สำหรับหมูอาจเพิ่มอาหารเช่นข้าวหัก รำข้าวบ้าง ส่วนผักหมูเก็บจากสวนจากไร่ หมูยังสามารถขายเป็นเงินสดหรือแลกเปลี่ยนข้าวกับเพื่อนบ้านที่ต้องใช้หมูเป็นอาหารเลี้ยงแขกในงานพิธีต่าง ๆ เช่นงานแต่งงาน งานศพ การขายหมูชาวบ้านใช้วิธีคิดเป็น"ก่า" หมายถึงการวัดขนาดหมูโดยนำเชือกมาวัดรอบตัวหมูแล้วนำมาวัดกำมือของผู้ใหญ่ ได้กื่กำหนดถึงขนาดของหมู อัตราราคาหมูก็ขึ้นอยู่กับกำหนดภายในชุมชน หรือการเปรียบเทียบอ้างอิงกับชุมชนใกล้เคียง

ปฏิทินการเพาะปลูก

ชาวบ้านปางอึกาามีวิถีชีวิตเช่นเดียวกับชาวนาชาวไร่ทั่วไป กล่าวคือใช้เวลาส่วนใหญ่ในแต่ละปีอยู่กับเพาะปลูกข้าว การดูแลไร่นา การเก็บเกี่ยวและช่วงพักระหว่างฤดูการผลิตจะซ่อมแซมบ้านทำเครื่องมือเครื่องใช้ ออกไปทำงานรับจ้างในชุมชนใกล้เคียง เป็นวิถีชีวิตปกติของชาวปางอึกาจากคำบอกเล่า

ในรอบฤดูการผลิตชาวบ้านจะกำหนดเวลาในการทำอะไรแต่ละช่วงให้สอดคล้องกับฤดูกาลตามธรรมชาติ เนื่องจากการเพาะปลูกข้าวไร้อาศัยน้ำฝน ดังนั้นการกำหนดเวลาเพาะปลูกต้องให้สอดคล้องกับฤดูกาล ปฏิทินการเพาะปลูกจะเริ่มจากการเตรียมพื้นที่ไปจนถึงการเก็บเกี่ยว กล่าวคือ

การสำรวจพื้นที่ทำไร่ จะเริ่มตั้งแต่เดือนมกราคมถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ ชาวบ้านเรียกช่วงนี้ว่าเดือนเต๋อเล เป็นช่วงฤดูแล้งปลายฤดูหนาว เป็นเดือนที่ต้องออกสำรวจ ดูละ กิจกรรมการสำรวจมักเป็นหน้าที่ของพ่อบ้าน บางคนตัดสินใจใช้ที่เก่ายังใช้พื้นที่ไร่เก่าของตัวเองหากดินยังมีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อสำรวจได้ที่ที่เหมาะสมแล้วจะหมายไร่เอาไว้โดยการฟันต้นไม้ลง ทำเครื่องหมายว่าจองไว้แล้ว สำหรับครอบครัวที่นับถือผีเซ่นพะตี่ดีจะนำดินกลับมาที่บ้านเพื่อเสี่ยงทายหากผีนดีพะตี่เชื่อว่าเจ้าป่าเจ้าเขาอนุญาตให้ทำในที่นั้นได้ จึงเริ่มลงมือถางไร่

การถางไร่จะเริ่มประมาณกลางเดือนกุมภาพันธ์ หรือเดือนที่แพะ ช่วงนี้สมาชิกครอบครัวทั้งหมดจะมาช่วยกันทำงานที่ไร่ บางวันมีเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องมารวมแลกเปลี่ยนแรงงาน การถางไร่มีวิธีตัดต้นไม้ตามขนาดคือ ต้นไม้เล็กๆ ตัดออกจนถึงพื้นดินงานนี้มักให้ผู้หญิงและเด็ก ๆ ทำเพราะไม่หนักมาก ส่วนต้นไม้ขนาดกลางตัดให้เหลือตอสูงจากพื้นประมาณเอว หรือสูงกว่านั้นแล้วแต่การพิจารณา ต้นไม้ใหญ่ใช้วิธีการป็นขึ้นไปตัดกิ่งก้านให้เหลือน้อยที่สุด กอไม้ตัดออกทั้งหมดงานตัดไม้ใหญ่ผู้ใหญ่ที่เป็นชายเป็นคนทำการทำงานในไร่ช่วงนี้เป็นงานหนักที่สุดต้องทำในช่วงเดือนที่อากาศยังไม่ร้อนเกินไป งานถางไร่ใช้เวลา

ประมาณครึ่งเดือนถึงหนึ่งเดือน เมื่อเสร็จแล้วจะตากไร่ หรือตากไม้ที่ตัดไว้ในเดือนที่อากาศร้อน ตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน หรือเดือนที่คู่

เมื่อไม้แห้งสนิทจะเริ่มทำแนวกันไฟในเดือนลาเซอ เพื่อเตรียมเผาไร่ ในช่วงที่ตากไม้ไว้พอบ้านต้องคอยระวังไม่ให้ไฟไหม้ที่ไร่ก่อน เพราะต้องแน่ใจว่าไม้ส่วนใหญ่แห้งสนิทเวลาเผาจะได้ไม่เหลือเศษกิ่งไม้มากนัก การทำแนวกันไฟก่อนเผาไร่เป็นงานหนักอีกช่วงหนึ่งที่ใช้แรงงานของครอบครัวและมีการแลกเปลี่ยนแรงงาน การทำแนวกันไฟไม่ให้ลุกลามยังที่อื่นมีความสำคัญ ชาวบ้านอธิบายว่าเหตุผลสำคัญก็เพื่อให้ป่าที่ไม่ทำไร่ยังคงเหลืออยู่ หากไฟไหม้ป่าทั้งหมดในปีต่อไปจะไม่เหลือที่อุดมสมบูรณ์ไว้ปลูกข้าวอีก สัตว์ป่าและพืชผักที่เป็นอาหาร ไม้แห้งสำหรับทำฟืนจะไม่เหลือไว้ใช้ ดังนั้นการทำแนวกันไฟจำเป็นมากสำหรับชาวบ้านป่าที่ต้องพึ่งป่าเกือบทุกอย่าง

การเผาไร่เป็นอีกกิจกรรมที่สำคัญของชุมชน ครอบครัวไหนจะเผาไร่ต้องบอกกล่าวให้เพื่อนบ้านเพื่อมาช่วยกันดูแลควบคุมไฟ สำหรับไร่ที่อยู่ใกล้กันอาจเผาในเวลาไล่เลี่ยกัน การเผาไร่ทำในเวลากลางวัน และปล่อยให้ไฟมอดดับไปเองในช่วงเวลากลางคือจนถึงเช้า วันรุ่งขึ้นเจ้าของไร่จะมาตรวจดูว่ามีเศษไม้เหลืออยู่มาน้อยและจะทำการสางไร่ (เก็บเศษไม้เผาอีกรอบหนึ่ง) ในวันนี้แม่บ้านจะนำเมล็ดผักบางอย่างมาปลูกในดินที่ยังอุ่น ๆ อยู่เพราะดินที่อุ่นช่วยป้องกันแมลงและเชื้อโรคต่าง ๆ ทำลายเมล็ดผัก ชาวบ้านเรียกว่าปลูกตามไฟ เมื่อสางไร่เสร็จ จะเริ่มลงมือปลูกข้าวและผักต่าง ๆ เรียกว่าการนำไร่ปลูกข้าว

การนำไร่ปลูกข้าวเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม หรือเดือนเดญา เข้าสู่ฤดูฝน หลังการเผาไร่จะปลูกข้าวตามอย่างรวดเร็วไม่ปล่อยให้ว่าง แม่เดอแสบอกว่าการปลูกข้าวหลังการเผาไร่ไปหนึ่งวัน เนื่องจากทำให้ข้าวงอกขึ้นเร็วก่อนที่หญ้าจะขึ้นก่อน และดินหลังการเผาไร่เป็นดินที่มีปุ๋ยอยู่มาก การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวและผักต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของแม่บ้าน เมล็ดพันธุ์ข้าวและผักต่าง ๆ เก็บไว้จากปีที่แล้วถูกนำมาคัดแยกผักบางอย่างเช่น แตงชนิดต่าง ๆ มะห้อย ถั่ว ซึ่งเป็นพืชที่มีลำต้นเลื้อยตามดินไม่เกาะกอข้าวจนยุ่งยากเวลาเกี่ยวจะถูกคลุกผสมลงไปกับเมล็ดข้าวเชื้อ (ข้าวพันธุ์) ปลูกลงในหลุมพร้อม ๆ กัน สำหรับแตงกว่าเป็นผักนอกจากจะเก็บไปกินที่บ้านยังมีประโยชน์คือใช้กินแก้กระหายน้ำเวลาเกี่ยวข้าว ส่วนพืชที่ต้องการพื้นที่ในการเติบโตมากและเลื้อยเป็นพื้นที่กว้าง เช่น พักทอง พักเขี้ยว จะปลูกไว้ตามริมรั้วของไร่ ส่วนข้าวโพด ข้าวฟ่าง ผักถั่ว ลูกเดือย จะปลูกห่างๆกันในไร่ข้าว มะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ จะปลูกตามที่ดินจอมปลวกซึ่งมีขี้เถ้ามาก ตามบริเวณตอไม้ใหญ่จะปลูกผักที่ต้องการที่เลื้อยเช่น น้ำเต้า พักทอง พักเขี้ยว การปลูกข้าวเป็นกิจกรรมที่ต้องการแรงงานจำนวนมากเพื่อให้เสร็จในเวลาอันรวดเร็วไม่ควรนานเกินสองวัน ช่วงเวลาที่ข้าว

กำลังเติบโตเป็นฤดูฝนที่มักจะมีฝนตกลงมาทุกวัน เป็นช่วงที่อาหารการกินในป่ามีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุด เพราะผักต่าง ๆ จะเจริญเติบโตในช่วงนี้

นอกจากปลูกข้าวและผักต่าง ๆ หลายชนิดในไร่คนกะเหรี่ยงนิยมปลูกดอกไม้หลาย ๆ อย่างไว้ในไร่ เช่นดอกดาวเรือง ดอกหงอนไก่สีเหลืองสีแดง ดอกไม้จะช่วยดึงดูดแมลงที่มีประโยชน์มาผสมเกสรข้าวและผักต่าง ๆ และกลิ่นดอกไม้ยังช่วยขับไล่แมลงบางอย่างไม่ให้มากัดกินข้าวและผักต่าง ๆ เมื่อปลูกข้าวเสร็จจะเริ่มทำไร่เพื่อป้องกันสัตว์อื่น ๆ มาเหยียบย่ำและกัดกินพืชในไร่ ไม้ที่ใช้ทำรั้วเก็บจากการถางไร่ และตัดรอบ ๆ ไร่ หลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้วชาวบ้านจะเก็บรั้วไปทำฟืนที่บ้าน

การถอนหญ้าวัชพืชต่าง ๆ จะเริ่มเมื่อข้าวโตประมาณหนึ่งคืบ ประมาณเดือนมิถุนายน งานถอนหญ้าจะช่วยกันทำทั้งครอบครัวในช่วงเวลากลางวัน ชาวบ้านปางอึกาส่วนใหญ่ใช้เวลาดูแลไร่ทุกวันในช่วงนี้ การถอนหญ้าจะใช้แรงงานในครอบครัว บางครั้งจะแลกเปลี่ยนกับแรงงานกับญาติหรือเพื่อนบ้านในกรณีที่ต้องการแรงงานจำนวนมาก การถอนหญ้าหรือการกรอหน่อจะทำประมาณสามครั้งจนข้าวตั้งท้องเริ่มออกรวง

เมื่อข้าวเริ่มสุกได้ที่จะเป็นช่วงฤดูแห่งการเก็บเกี่ยวข้าวไร่ ประมาณเดือน พฤศจิกายน ฝนเริ่มซาลงไปมีตักบ้างประปราย เป็นช่วงแห่งความสุขและความยินดี เพราะหมายถึงการลงแรงมาตลอดเวลาหลายเดือนได้ปรากฏผลให้เก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนัดหมายกันไปเกี่ยวข้าวของแต่ละครอบครัวโดยพิจารณาจากความจำเป็นของแต่ละครอบครัวว่าข้าวไร่ของใครสุกก่อนจำเป็นต้องเกี่ยวก่อน ส่วนใหญ่มักเริ่มที่บ้านของผู้อาวุโสก่อน การเกี่ยวข้าวจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากเพื่อให้ทันกับเวลา เนื่องจากข้าวสุกที่แก่จัดจะร่วงหล่นง่ายหากเกี่ยวเสร็จช้าเกินไป นอกจากนี้ต้องเกี่ยว ดีข้าว และขนข้าวให้เสร็จอย่างรวดเร็วหากปล่อยไว้นานอาจเสียหายจากฝนที่ยังตกอยู่ประปราย การเก็บเกี่ยวของชาวบ้านปางอึกาจะสิ้นสุดประมาณปลายเดือนธันวาคม จากนั้นจะปล่อยให้พื้นดินตามธรรมชาติ

ไร่ข้าวที่ได้รับการดูแลดีสามารถให้ผลผลิตข้าว 30 –40 ถังต่อไร่ ครัวเรือนที่ปลูกข้าวไร่ 4-5 ไร่ และมีสมาชิกครอบครัว 4-5 คน จะมีข้าวพอกินไปตลอดปี การปลูกข้าวไร่ขนาดพื้นที่ดังกล่าวใช้ข้าวเชื้อประมาณ 5 ปีบ ขนาดของไร่ข้าวของชาวบ้านปางอึกาจึงยึดหยุ่นตามขนาดของครัวเรือน แรงงาน และการบริโภค

การเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จสิ้นลงไปในฤดูนั้น แต่ที่ไร่ยังให้ผลผลิต เช่นพริก มะเขือ ผักต่าง ๆ พี่มาลีเล่าว่าชาวบ้านจะเก็บหาอาหารจากไร่เก่าจนกว่าจะได้ทำไร่ใหม่อีกครั้งในปีต่อไป ผักบางอย่างที่มีอายุยาวนาน เช่นพริก มะเขือ หากปล่อยไร่ในไร่เก่าหรือไร่เหล่านี้ยังสามารถเก็บกินได้อีกสองสามปี (สัมภาษณ์พี่มาลี อายุ 35

ปี) ที่ไร่เก่า หรือไร่เหล่ายังเป็นพื้นที่สำหรับสัตว์ใช้เป็นแหล่งอาหารเนื่องจากมีหญ้าขึ้นมาก ดังนั้นทั้งคนและสัตว์ยังสามารถใช้ประโยชน์จากที่ไร่เหล่าได้หลังการเก็บเกี่ยว

ในไร่ข้าวของชาวบ้านปางอึกาจะมีผลผลิตหลักๆคือข้าว และผลผลิตจากถั่ว งา ข้าวโพด ผักต่างๆ ที่ทยอยเก็บเกี่ยวในช่วงฤดูหนาว แปลงไร่ข้าวของชาวบ้านจึงมีความหลากหลายของพันธุ์พืชมากกว่าสิบชนิด ซึ่งเป็นอาหารสำหรับครอบครัวได้ตลอดปี ในไร่ข้าวจะมีผักที่เก็บกินประจำวัน เป็นผักอายุสั้น เช่น ผักกาด แดงกวา ถั่วที่กินผักดิบ มะห่อย ผักที่มีอายุนานให้ผลผลิตตลอดเช่น มะเขือ ผักที่สามารถเก็บไว้ได้นาน เช่น พักทอง พักเหี่ยว เผือก มันต่าง ๆ เมล็ดถั่ว นอกจากนั้นยังมีผลผลิตจำพวกงา ลูกเดือย ข้าวโพด พริก ที่สามารถเก็บเมล็ดแห้งไว้ใช้กินตลอดปี ในไร่ข้าวยังปลูกฝ้ายสำหรับใช้ทอผ้า ดังนั้น ความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชในไร่ข้าวของชาวบ้านปางอึกาจึงเป็น "คลังอาหาร" ที่สำคัญของแต่ละครัวเรือนสำหรับบริโภค ไร่ข้าวที่มีความหลากหลายจึงเป็นหลักประกันด้านอาหารของครัวเรือนในปางอึกา ที่จะมีอาหารบริโภคได้ตลอดฤดูกาลในแต่ละปี สามารถพึ่งพาตนเองด้านอาหารได้ จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน เล่าว่าในยุคนี้ไม่มีการซื้ออาหารประจำวัน สิ่งที่ซื้อจากตลาดมีจำพวกปลาเค็ม กะปิ เกลือ น้ำตาล ซึ่งผลิตไม่ได้ในชุมชน แต่ละครอบครัวสามารถหาอาหารได้จากไร่และป่าในขณะนั้นยังไม่มีร้านค้าที่นำสินค้าจากข้างนอกมาขายในชุมชนแต่อย่างใด

พื้นที่ไร่ข้าวของชาวบ้านปางอึกาเป็นพื้นที่ที่สร้างความมั่นคงในด้านอาหาร ทั้งอาหารหลักคือข้าว อาหารในชีวิตประจำวัน คือพืชผักต่าง ๆ ที่สามารถเก็บมาบริโภคได้ตลอดปีและเก็บในรูปของแห้ง เป็นพื้นที่เก็บหาไม้ทำฟืน เก็บพืชสมุนไพรบางอย่าง เป็นแหล่งอาหารของสัตว์เลี้ยงเช่นควาย ชาวบ้านปางอึกาสามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินที่ทำไร่ข้าวได้หลายอย่าง ดังกล่าวมาแล้ว

การทำไร่จึงไม่ได้หมายถึงเพียงการถางป่าหาที่ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว แต่มีความหมายถึงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านไม่อาจแยกออกจากกระบวนการทำไร่ทั้งหมด ดังจะเห็นได้ว่าปฏิทินการเพาะปลูกของแต่ละปี ตั้งแต่การหาพื้นที่จนถึงการเก็บข้าวกลับบ้าน ใช้เวลายาวนานประมาณ 9-10 เดือน กระบวนการทำไร่แบบหมุนเวียนพื้นที่เป็นส่วนสำคัญของการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนปางอึกาในยุคแรก พระตีจิริเล่าว่าในช่วงฤดูการปลูกข้าวไร่จนไปถึงช่วงเกี่ยวข้าวเก็บข้าวเสร็จ ชาวบ้านไม่ค่อยได้ออกไปนอกหมู่บ้านกันนักถ้าไม่มีเหตุจำเป็น เช่นมีคนป่วยหนักต้องหามกันเดินไปโรงพยาบาลที่อำเภอแมริม นอกจากนั้นชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่บ้านและอยู่ที่ไร่ สำหรับคนที่ดูแลเอาใจใส่ไร่อย่างดีจะได้ ข้าวดีตามไปด้วย เช่นไม่ปล่อยให้หญ้ารกในไร่เกินไป คอยระวังสัตว์ที่จะเหยียบย่ำกัดกินข้าว ในช่วงข้าวกำลังสุกต้องมาคอยเฝ้าทั้งกลางวันและกลางคืน (สัมภาษณ์พระตีจิริ อายุ 72 ปี)

ผลผลิตจากไร่-นา

ผลผลิตหลักคือข้าว ข้อมูลจากการสอบถามครัวเรือนรุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาตั้งบ้านจนถึง พ.ศ2515 มีจำนวนประมาณ 14 ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนเดี่ยวประกอบด้วยพ่อแม่ลูกโดยเฉลี่ยมีสมาชิก 4-5 คน พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ได้ผลผลิตข้าวพอกิน บางครัวเรือนที่มีที่นาจะมีข้าวเหลือกิน สำหรับครัวเรือนที่ได้ข้าวไม่พอกินมีสัดส่วนน้อย(ประมาณ 1-2 ครัวเรือน) ครัวเรือนที่ได้ข้าวไม่พอกินเนื่องจากมีแรงงานในวัยทำงานน้อย เป็นครัวเรือนที่ย้ายมาเพียงลำพังครอบครัวเดียว ไม่มีเครือญาติ และเป็นครัวเรือนที่มีที่ไร่เพียงอย่างเดียว จากการสอบถามครัวเรือนที่ได้ข้าวไม่พอกินพบว่าบางปีได้ข้าวมากเพราะฟ้าฝนดีและโชคดีพอกินบางปีได้ข้าวน้อยเนื่องจากผลผลิตเสียหายบ้างทำให้ข้าวไม่พอกิน

ครัวเรือนที่ได้ข้าวไม่พอกินแก้ปัญหาโดยการยืมข้าวจากครัวเรือนที่มีข้าวมากและใช้แรงงานทดแทนข้าวที่ยืมมา(สัมภาษณ์พี่จิกกา อายุ 38 ปี) อีกวิธีหนึ่งคือการรับจ้างในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงชุกนา ถางไร่ เลี้ยงควาย ฯลฯ เพื่อหารายได้ซื้อข้าว โดยวิธีนี้ครัวเรือนที่ได้ข้าวไม่พอกินในบางปีก็สามารถมีข้าวกินได้ตลอดปี

ยุคชุมชนบ้านป่าในชุมชนปางอึกาไม่มีครัวเรือนใดที่ไร่ที่ดินทำกิน ทุกครัวเรือนทำไร่ข้าวเหมือนกันทั้งหมด มีเพียง 3-4 ครอบครัวที่ทำทั้งไร่และนา ซึ่งนับว่าเป็นครัวเรือนที่มีความมั่นคงและมี "ฐานะดีที่สุดในชุมชน

ผลผลิตต่อปีโดยรวมของชาวบ้านปางอึกาจากข้อมูลคำบอกเล่าอยู่ในเกณฑ์เฉลี่ย ดังนี้ข้าวไร่ในปีที่ได้ผลผลิตดีมากที่สุดจะได้ประมาณ 30-40 ถังต่อไร่ ในปีที่ได้ผลผลิตดีปานกลางจะได้ข้าวประมาณ 20-30 ถัง แต่ละครักเรือนจะทำไร่ตามขนาดที่มีแรงงานและคำนวณการบริโภคของจำนวนสมาชิก ยกตัวอย่างครอบครัวพะตี่ตีเฮมีสมาชิกครอบครัวที่กินข้าวร่วมกันขณะนั้น 5 คน พะตี่จะต้องทำไร่ให้ได้ข้าวประมาณ 200 ถังจึงจะพอเพียงตลอดปี (ได้ข้าวสารประมาณ 1,200 กิโลกรัม สมาชิก 5 คนบริโภคข้าวสารเฉลี่ย 3 กิโลกรัมต่อวัน) ดังนั้น พะตี่จะต้องปลูกข้าวในไร่ขนาด 5-8 ไร่ เป็นพื้นที่ไร่ที่ถางใหม่ที่ดินพื้นตัวมีความสมบูรณ์

ส่วนที่นาจะให้ผลผลิตข้าวสูงกว่าที่ไร่ ในปีนี้น้ำดีข้าวงาม จะได้ข้าวถึง 60-70 ถังต่อไร่ เช่น ครอบครัวอุ้ยคำ ครอบครัวพะตี่ตี ซึ่งเป็นกลุ่มครัวเรือนฐานะดีในชุมชน ได้ผลผลิตจากข้าวโดยเฉลี่ย 200 -300 ถัง ต่อปี ทำให้ได้ข้าวเหลือกิน ครอบครัวที่มีข้าวมากเหลือกินทำให้สามารถเลี้ยงสัตว์ เช่นหมู ไก่ ได้มากให้เพื่อนบ้านยืมข้าวโดยใช้แรงงานแลกเปลี่ยนหรือของอื่น ๆ ตามแต่จะตกลง

ผลผลิตโดยรวมในชุมชน ทั้งข้าว พืชผักต่าง ๆ และสัตว์เลี้ยง ในช่วง 15 ปีแรกของการก่อตั้งชุมชน นับว่ามีความเพียงพอภายใน 14 ครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่ในบ้านปางอึกาจำนวน 8-9 ครัวเรือนสามารถผลิตได้เพียงพอบริโภคตลอดปี ครัวเรือนส่วนน้อย 1-2 ครัวเรือนสามารถผลิตข้าวได้เหลือกิน และมี 2-3 ครัวเรือน ผลิตข้าวได้หมิ่นเหม่ระหว่างพอกินและขาดในช่วงท้ายปี ครัวเรือนเหล่านี้แก้ปัญหาโดยจะรับจ้างใช้แรงงานแลกเปลี่ยนข้าวกับครัวเรือนที่มีข้าวเหลือ และรับจ้างทำงานนอกชุมชนในฤดูแล้งหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ

ฐานการผลิตกับความมั่นคงในชีวิต

ชาวบ้านปางอึกาสร้างความมั่นคงในชีวิตด้วยการทำอะไรทำนาให้มีข้าวเพียงพอสำหรับดำรงชีวิต ความมั่นคงของครอบครัวในวิถีคิดของชาวบ้านในยุคบ้านป่าหมายถึงการที่ครอบครัวมีข้าวพอกินตลอดปี การขาดแคลนข้าวเป็นปัญหาใหญ่ในชีวิตชาวบ้านป่า เนื่องจากอยู่ห่างไกลตลาดและขาดแคลนเงินสด การพึ่งตัวเองด้านอาหารเป็นหลักสำคัญในการดำรงชีวิต ดังนั้นในแต่ละปีกิจกรรมสำคัญของชาวบ้านคือเพาะปลูกข้าวไร่ ทำนา ดูแลไร่ นา การจัดการผลิตให้บรรลุผลในแต่ละปีหมายถึงความมั่นคงในชีวิต การจัดการผลิตที่มีประสิทธิภาพของชาวบ้านในยุคบ้านป่าอาศัยปัจจัยหลัก 3 ประการ คือ หนึ่ง การมีอิสระในการจัดการที่ดิน สอง อิสระในการจัดการแรงงานของตนเองและชุมชนในเงื่อนไขเพื่อยังชีพ และสาม การสืบทอดความรู้ในวัฒนธรรมการผลิตของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ

การมีอิสระในการจัดการที่ดิน

ชาวบ้านปางอึกาบุกเบิกก่อตั้งชุมชนโดยมีความเชื่อความเข้าใจว่าการบุกเบิกที่ทำกินในพื้นที่ป่าเป็นเรื่องชอบธรรมมาแต่ดั้งเดิมตามความคุ้นเคยที่รับรู้มาจากบรรพบุรุษ เมื่อถามผู้เฒ่าผู้แก่ว่าในอดีตเคยมีความรู้เรื่องเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินบ้างหรือไม่ จะได้คำตอบว่าไม่รู้เรื่องรู้แต่เพียงว่ามีพวกเจ้านายหวงต้นไม้ในป่าเช่นต้นสัก แต่ไม่รู้ว่าที่ดินในป่ามีใครเป็นเจ้าของ แต่ดั้งเดิมคนกะเหรี่ยงก็อยู่บนดอย ปลูกข้าวทอผ้าและค้าขายเล็กๆน้อยกับคนเมือง ไม่เคยมีใครบอกว่าเป็นสิ่งผิด ไม่มีการห้ามแต่อย่างใด คนกะเหรี่ยงใช้ที่ดินผืนเล็ก ๆ ในป่าปลูกข้าว และทำนา อาศัยไม้พื้น ผัก ล่าสัตว์จากป่า แต่ไม่เคยตัดไม้จนหมดป่า

ความเชื่อในสิทธิที่จะทำมาหากินของผู้เฒ่าผู้แก่บ้านปางอึกา เป็นความเชื่อในหลักสิทธิตามธรรมชาติซึ่งหมายถึงสิทธิของมนุษย์ทุกคนที่สามารถใช้แรงงานของตนเองทำงานหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ ได้ส่วนการทำไร่ข้าวแบบหมุนเวียนพื้นที่โดยยึดหลักการเป็นเจ้าของผลผลิตจากไร่และพื้นที่ตรงนั้นตรวจพบเท่าที่

ยังทำกินอยู่ หากละทิ้งหรือย้ายไปยังที่อื่นจะหมดสิทธิไปโดยปริยายคนอื่น ๆ สามารถเข้ามาทำกินได้ต่อไป การทำประโยชน์ในที่ดินจึงเป็นเครื่องยืนยันสิทธิการครอบครอง เป็นความเชื่อตามหลักสิทธิการใช้ ซึ่งหมายถึงสมาชิกของชุมชนผู้ใช้แรงงานก่อนสร้างประโยชน์จากทรัพยากร คงมีสิทธิในทรัพยากรนั้น ตราบเท่าที่เขา ยังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะสูญเสียสิทธิไปเมื่อทรัพยากรนั้นได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ เช่นจารีตในการใช้ที่ทำไร่หมุนเวียน เป็นสิ่งบ่งบอกว่าอำนาจในการจัดการการใช้ที่ดินยังอยู่ในชุมชน (อานันท์, 2541)

สิทธิการใช้ผูกพันกับสิทธิตามธรรมชาติอย่างแนบแน่น เพราะเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนใช้ ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและปิดกั้นการผูกขาดในการใช้ทรัพยากร หลักสิทธิทั้งสองประการเป็นพื้นฐานของ ระบบเศรษฐกิจของชุมชนปางอึกในยุคนุกเบิก เห็นได้ชัดเจนจากการจัดการที่ดินในยุคแรกที่ชาวบ้านปาง อึกไม่เคยมีการซื้อขายที่ดิน เป็นยุคนุกเบิกของแต่ละครัวเรือนที่สามารถถนอมสร้างที่ไร่ทำกินได้ตามกำลังแรงงาน สำหรับครัวเรือนที่สามารถจับจองที่ที่สามารถขุดปรับเป็นที่นาได้จะค่อยๆปรับขุดที่นาไปตามกำลัง

สิทธิในพื้นที่นา เป็นของกลุ่มตระกูล เช่นครอบครัวฮ้ายเป็ง มีอยู่ค้ำเป็นหัวหน้าร่วมกับคนในครอบครัวทำการขุดปรับที่นาแปลงหนึ่ง พื้นที่นาดังกล่าวลูก ๆ บอกว่าเป็นนาของพ่อแต่ความเป็นจริงคือลูก ๆ ทุกคนแม้จะแยกครอบครัวแล้วยังมาทำนาของพ่อ ทุกคนที่มาช่วยออกแรงทำนาจจะมีสิทธิกินข้าวจากที่นานั้น ผลผลิตข้าวทั้งหมดพอจะเป็นผู้เก็บและแบ่งให้ลูก ๆ ถ้าใครไม่พอกินสามารถมาขอแบ่งจากพ่อไปได้อีก ดังนั้น แม้ว่าสิทธิในที่นาดูเหมือนจะเป็นของปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของครอบครองแต่กรณีนี้ที่นาของอยู่ค้ำแสดงให้เห็นวิธีการจัดการที่ซ้อนกันมากกว่าการเป็นเจ้าของเพราะทุกคนในครัวเรือนอยู่ค้ำที่มาช่วยออกแรงทำนาจ มีสิทธิในผลผลิตจากที่นาอย่างเท่าเทียมกัน ส่วนที่ดินยังเป็นของพ่อในฐานะผู้ดูแล พื้นที่นาเป็นที่ที่คนอื่น ๆ ยังสามารถมาเก็บหาอาหารตามธรรมชาติได้ เพราะถือว่าไม่มีใครเป็นคนปลูกจึงไม่มีเจ้าของ

พื้นที่ทำไร่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการยึดหลักสิทธิการใช้ประโยชน์และหลักสิทธิตามธรรมชาติอย่างชัดเจน เพราะการทำไร่หมุนเวียนไม่ซ้ำในแต่ละปีทำให้ไม่มีการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของที่ดิน เป็นแต่เพียงเจ้าของผลผลิตที่เกิดจากการลงแรงทำไร่ ในยุคการก่อตั้งถิ่นฐานชุมชนบ้านป่าของชาวปาง อึกรุ่นแรกจับจองพื้นที่ทำไร่ไม่ซ้ำกันในแต่ละปี พะดีดีเล่าว่า ชาวบ้านจะทำไร่ตามไหล่เขาขอบ ๆ หมูบ้าน หมุนเปลี่ยนพื้นที่ไปบางครอบครัวอาจจองที่ทำไร่บริเวณใกล้เคียงกับไร่เดิมเพราะได้ข้าวดี บางครอบครัว ย้ายไปทำไร่ห่างออกไปเพราะที่เดิมได้ข้าวน้อย บางคนจะทำซ้ำในพื้นที่เก่าของพื้นที่บ้านที่ทิ้งไว้ 3-4 ปี โดยถามคนที่เคยทำว่าจะทำในที่นั้นหรือไม่เพื่อให้รู้ว่าปีนี้นั้นตนเองจะขอทำในที่นั้น ชาวบ้านจะไม่หวง เพราะไม่มีใครมีความจำเป็นที่ต้องมีที่ไร่หลาย ๆ ที่ในเวลาเดียวกัน

การยึดระบบสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไร่ เป็นความสมเหตุสมผลตามวิถีคิดของชาวบ้านเพราะการอยู่ในพื้นที่ป่าดอยมีเหตุผลต่างๆ ที่ทำให้ต้องเคลื่อนย้ายไปหาพื้นที่ที่เหมาะสมอยู่และทำกิน เช่น พื้นที่เดิมเกิดโรคระบาดมีคนในชุมชนล้มตายติด ๆ กันจนต้องย้ายหนี พื้นที่เดิมเกิดความแห้งแล้งทำไร่ทำนาไม่ได้ผลที่เดิมมีจำนวนคนเพิ่มมากขึ้นจนไม่มีที่เหมาะสมสำหรับทำไร่ทำนา อาหารในป่าร้อยละ

ความมีอิสระในการจับจองพื้นที่ทำกินของชาวปางอ๊าก เห็นได้จากในช่วง 15 ปีแรกของการบุกเบิกตั้งบ้าน (พ.ศ.2500 – 2515) ชาวบ้านปางอ๊ากจำได้ว่ายังไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาห้ามปรามแต่อย่างใด แม้ว่าจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นคนเมืองอยู่ที่ห้อยมบ้านห่างออกไป แต่ไม่มีใครเห็นว่าการทำไร่ทำนาบนดอยเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ชาวบ้านปางอ๊ากยังสามารถทำไร่หมุนเวียนได้ตามปกติ ทั้งนี้เนื่องจากวัฒนธรรมการดำรงวิถีชีวิตของชุมชนต่าง ๆ ที่พึ่งพาอาศัยป่าในภาคเหนือมีอยู่มาเนิ่นนานทั้งชุมชนคนเมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาอาศัยป่าเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์กลายเป็นจารีตประเพณีบนพื้นฐานการให้คุณค่ากับความอุดมสมบูรณ์และความเป็นธรรมในการแบ่งปันการใช้ทรัพยากรให้กับสมาชิกในชุมชน เป็นพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติและพึ่งพาตัวเองในการผลิตด้วยแรงงานของตัวเองเพื่อยังชีพ ประกอบกับในช่วงแรกของชุมชนบ้านป่า อำนาจของรัฐยังขยายเข้าไปถึงพื้นที่ได้น้อย ทำให้ชาวบ้านปางอ๊ากยังมีอิสระในการจัดการบริหารเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชนได้ตามวัฒนธรรมของตนเอง

ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชน

นอกจากอาศัยที่ทำกินในพื้นที่ป่า ชาวบ้านปางอ๊ากยังต้องมีการจัดการแรงงานเพื่อการผลิตที่เกื้อหนุนให้การผลิตดำเนินต่อไปได้ โดยอาศัยแรงงานใน 3 หน่วย คือ ครัวเรือน เครือญาติและชุมชน ชาวบ้านปางอ๊ากยุคชุมชนบ้านป่ามีอิสระในการจัดการการใช้แรงงานของตัวเองเพื่อทำกินยังชีพ กล่าวคือในระดับครัวเรือน สมาชิกทั้งหมดทั้งพ่อแม่ลูกจะใช้แรงงานร่วมกันเพื่อการเพาะปลูก หาอาหาร ซ่อมแซมบ้าน ทำเครื่องมือเครื่องใช้ มีการแบ่งงานกันทำในครอบครัวบางกิจกรรม เช่น พ่อจะทำงานที่อาศัยแรงงานหนัก การหาอาหารในป่า การออกไปข้างนอกเพื่อขายสินค้าและซื้อของกลับบ้าน แม่บ้านจะดูแลงานที่ต้องใช้ความละเอียดอ่อน เช่นการคัดเมล็ดพันธุ์ การร่อนหรือถอนวัชพืช การเก็บผักผลผลิตต่าง ๆ และการทำงานในบ้าน เช่นทำอาหาร ต้มน้ำ ฯลฯ ส่วนการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่บ้านจะทำเครื่องมือในด้านการเกษตรและล่าสัตว์ แม่บ้านจะทอผ้าสำหรับสมาชิกในครัวเรือน ส่วนเด็ก ๆ จะมีส่วนร่วมกับพ่อแม่ในการทำงานต่าง ๆ เสมอ การแบ่งงานในครอบครัวมีความยืดหยุ่นพอสมควรเป็นการแบ่งตามความเหมาะสมโดยไม่มีกฎตายตายตัวพ่อบ้านสามารถช่วยแม่บ้านทำงานได้ทุกอย่าง เช่นดูแลลูกน้อย ตักน้ำ ชักผ้า ฯลฯ หรือ

แม่บ้านจะร่วมทำงานในไร่กับพ่อบ้านซึ่งเป็นงานหนักเช่นเดียวกัน ทั้งนี้จากประสบการณ์ในชุมชนจะพบว่า มีการช่วยงานกันระหว่างหญิงชายตลอด เช่นบางครัวเรือนพ่อบ้านช่วยเย็บผ้าให้แม่บ้าน (ครัวเรือนบ้านอ้ายเป็ง) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมาชิกในครัวเรือนไม่มีการแบ่งแยกเพศและแรงงานอย่างเข้มงวดนัก ทุกคนสามารถทำงานทดแทนกันได้ กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของการจัดการแรงงานในครัวเรือนที่มีเป้าหมายเพื่อความมั่นคงของครอบครัว

นอกจากการจัดการแรงงานในครอบครัว ยังพบว่าการจัดการแรงงานในกลุ่มเครือญาติเพื่อการผลิต เช่น ในกลุ่มครัวเรือนที่มีลูกแยกออกไปตั้งครอบครัว แต่ยังมีการทำงานแลกเปลี่ยนเดียวกันจะใช้แรงงานร่วมกันในที่นา โดยผลผลิตที่ได้เป็นของส่วนรวมในกลุ่มเครือญาติ จะเก็บเอาไว้ที่บ้านของพ่อแม่ และแบ่งให้ครอบครัวของลูก ๆ ต่อไป การแบ่งผลผลิตไม่มีกฎตายตัวเช่นกัน จะแบ่งโดยดูจากความจำเป็นและฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวเป็นหลัก ในกลุ่มเครือญาติพี่น้องครัวเรือนที่สามารถผลิตข้าวได้มากกว่าครัวเรือนอื่น ๆ อาจได้ส่วนแบ่งข้าวน้อย ส่วนครัวเรือนที่ได้ผลผลิตน้อยในปีนั้นอาจได้ข้าวส่วนแบ่งมาก เป็นต้น ทั้งนี้โดยการค้ำประกันว่าให้ทุกครัวเรือนมีพอกินเป็นหลัก (สัมภาษณ์ผู้ช่วยคำ อายุ 71 ปี)

การจัดการแรงงานในระดับที่สามคือ การจัดการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชน จะพบในการผลิตแบบทำไร่ของชาวบ้านปางอีกา ซึ่งมีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นรูปแบบในการจัดการแรงงานร่วมกันในชุมชน ชาวบ้านจะใช้หลักการ "ต่างตอบแทนกัน" กล่าวคือ มีการใช้แรงงานคืนกันเสมอระหว่างผู้ให้กับผู้รับ ในชุมชนขนาดเล็กเช่นบ้านปางอีกาชาวบ้านสามารถจัดการระบบแลกเปลี่ยนแรงงานกันได้โดยไม่ต้องมีการจัดการที่ซับซ้อนหรือมีองค์ประกอบอย่างเป็นทางการคอยจัดการระเบียบการแลกเปลี่ยนแต่อย่างใด การแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิตของชาวบ้านปางอีกามีในหลายกิจกรรม เช่นการถางไร่ การเผาไร่ การปลูกข้าว การถอนหญ้า การเกี่ยวข้าว ไม่มีกฎตายตัวว่าใครจะต้องแลกเปลี่ยนกับใคร มีความยืดหยุ่นในระบบนี้ทั้งในรูปแบบของงานและผู้ให้แรงงาน เช่น อาจแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างการถางไร่กับการทำไร่ไถ คนที่ไปแลกเปลี่ยนก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนเดิม เช่นบางวันแม่บ้านไปแลกเปลี่ยนแรงงานกับครอบครัวหนึ่ง วันต่อมาครอบครัวนั้นอาจส่งลูกสาวมาแลกเปลี่ยนแทนก็ได้ เป็นต้น

การแลกเปลี่ยนแรงงานถือได้ว่าเป็น สถาบันทางสังคมรูปแบบหนึ่งของชุมชนปางอีกาที่มีส่วนเกื้อหนุนความมั่นคงในการผลิตของสมาชิกในชุมชน เนื่องจากในกิจกรรมบางอย่างที่ต้องอาศัยการระดมแรงงานจำนวนมากให้เสร็จในเวลารวดเร็ว เช่น การปลูกข้าว การเกี่ยวและเก็บข้าว ลำพังแรงงานเฉพาะครอบครัวไม่อาจทำได้ทันกับฤดูกาล ต้องอาศัยแรงงานจากชุมชนมาระดมช่วยกันทำจึงจะทันเวลา ดังนั้นการแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนแรงงานจึงตอบสนองต่อความจำเป็นดังกล่าวช่วยให้แต่ละครัวเรือนสามารถทำการผลิตได้อย่างราบรื่นในแต่ละปี

สำหรับรูปแบบองค์กรที่ทำหน้าที่จัดการในชุมชนปางอ้อกาไม่มีรูปแบบขององค์กรอย่างเป็นทางการแต่เป็น “องค์กรทางสังคมที่รู้จักกัน” เนื่องจากบ้านปางอ้อกาไม่มีหัวหน้าหมู่บ้านหรือ ฮีโซ่ แบบดั้งเดิมที่จะเป็นผู้นำในการจัดการระเบียบทางสังคม ชาวบ้านปางอ้อกาใช้หลักจารีตดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติกันมาจนเป็นวัฒนธรรมการร่วมมือแลกเปลี่ยนแรงงาน ในชุมชนขนาดเล็กเช่นบ้านปางอ้อกาไม่จำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารอย่างเป็นทางการที่ตายตัว ชาวบ้านสื่อสารกันโดยตรงผ่านทางกรบอกกล่าวก็สามารถจัดการให้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานดำเนินไปได้ ยกตัวอย่าง กรณีการเกี่ยวข้าวชาวบ้านจะถามไถ่กันว่าบ้านใครจะเกี่ยวข้าวกันก่อน โดยจะพิจารณาจากคำบอกเล่าข้อมูลเรื่องข้าวแต่ละครัวเรือน โดยจะร่วมกันเกี่ยวข้าวให้กับครัวเรือนที่ข้าวสุกพร้อมเกี่ยวมากที่สุด ในกรณีที่ครัวเรือนนั้นมีสมาชิกที่สามารถใช้แรงงานหลายคน อาจเกี่ยวข้าวของตัวเองไปฟางก่อนและส่งสมาชิกบางคนไปร่วมเกี่ยวข้าวกับครัวเรือนอื่น จนกระทั่งถึงรอบของครัวเรือนตัวเอง มีความยืดหยุ่นในการจัดการของชาวบ้านที่เน้นความสะดวกและความเป็นธรรมเป็นหลัก ทำให้การจัดการแลกเปลี่ยนแรงงานเป็นเรื่องที่ไม่ซับซ้อนยุ่งยากสำหรับชาวบ้าน

นอกจากการแลกเปลี่ยนแรงงานจะจำเป็นต่อการผลิตของสมาชิกในชุมชนแล้ว หลักการต่างตอบแทนกันในระบบแลกเปลี่ยนแรงงานยังกลายเป็นค่านิยมของชุมชน ที่มีหลายรูปแบบเช่นการช่วยเหลือกันในงานพิธีกรรมต่างๆเช่นงานศพ งานแต่งงาน มีการขอแรงสมาชิกในชุมชนสร้างบ้านใหม่และตอบแทนด้วยการเลี้ยงอาหารเครื่องดื่ม นอกจากนี้ยังพบในกิจกรรมเล็กๆน้อยๆ ทั่วไป การช่วยดูแลคนป่วย ดูแลเด็กบางโอกาส เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีค่านิยมในการแบ่งปันสิ่งของต่าง ๆ ให้เพื่อนบ้าน เช่นอาหารการกินต่าง ๆ ที่เก็บหาหรือล่ามาได้จากป่ามักจะมีการเผื่อแผ่ให้ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านเสมอ

ดังนั้น เงื่อนไขที่ช่วยสนับสนุนครัวเรือนสมาชิกในชุมชนปางอ้อกาให้สามารถจัดการผลิตได้อย่างมั่นคงคือระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนซึ่งเป็นสถาบันทางสังคมรูปแบบหนึ่ง มีหน้าที่จัดการความสัมพันธ์ภายในชุมชนให้อยู่ในขอบข่ายของการร่วมมือช่วยเหลือกันและกัน อันเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ในชุมชนปางอ้อกา

การสืบทอดองค์ความรู้จากประสบการณ์ทางวัฒนธรรม

ความรู้ที่สำคัญสำหรับชุมชนบ้านป่าคือ ความรู้ในการทำไร่ ความรู้เรื่องการพึ่งพาป่าด้านอาหารและยา การแปรรูปวัตถุดิบจากธรรมชาติเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ โดยอาศัยถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ปรากฏจากความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวจะไม่สามารถทำการผลิตและดำรงชีวิตในป่าได้ ความรู้ทั้งหมดเกิดมาจากการสังเกตธรรมชาติและทดลองปฏิบัติจนเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิตและสืบทอดเผ่าพันธุ์ต่อมา เป็นประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่ผลิตขึ้นมาอย่างต่อเนื่องในบริบทที่ยังไม่มีความเปลี่ยนแปลงอันทำให้การถ่ายทอดสะดุดหรือขาดหายไป องค์ประกอบที่ทำให้มีการสืบทอดองค์ความรู้ของชุมชนไว้ได้คือ (1). การสร้างความรู้ (2). การถ่ายทอดและการผลิตซ้ำความรู้

(1) การสร้างความรู้

ชาวบ้านปางอীগารุ่นบุกเบิกอาศัยความรู้จากประสบการณ์การดำรงชีพในบ้านป่า จากการทำไร่ทำนาหาอาหารและยาจากป่า จากคำบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่ทุกคนไม่เคยผ่านการเรียนการสอนในห้องเรียนส่วนใหญ่อ่านและเขียนหนังสือภาษาไทยไม่ได้ ผู้เฒ่าผู้แก่บอกว่าได้เรียนรู้เรื่องการทำมาหากินจากพ่อแม่ โดยปราศจากตำราที่เป็นตัวหนังสือ

หลักการสร้างความรู้ของชาวบ้านปางอীগาอยู่ที่การจำแนกแยกแยะสิ่งต่าง ๆ ออกตามลักษณะที่คนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตได้โดยตรง และสิ่งที่ไม่สามารถให้ประโยชน์ได้โดยตรง หมายความว่าชาวบ้านมีวิถีคิดเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติตามความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีความเชื่อมโยงกันทั้งหมดไม่มีสิ่งใดสามารถดำรงอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยว ทั้งนี้จึงไม่มีสิ่งใดไร้ประโยชน์ แต่บางอย่างจะให้ประโยชน์แก่มนุษย์โดยตรงและบางอย่างให้ประโยชน์ทางอ้อมหรือบางอย่างต้องนำมาผ่านวิธีการดัดแปลงจึงสามารถใช้ประโยชน์ บางอย่างไม่สามารถนำมาใช้ได้เลยแต่เป็นส่วนประกอบที่ทำให้สิ่งอื่น ๆ เกิดขึ้นมาได้ เช่น มูลสัตว์ ขากสัตว์ ขากต้นไม้ใบหญ้า ฯลฯ ที่ช่วยบำรุงดินให้สมบูรณ์ทำให้พืชผักที่ปลูกได้ผลผลิตดี เป็นต้น

ชาวบ้านปางอীগาเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติโดยอ่านจากปรากฏการณ์ของฤดูกาล สัตว์ พืช เช่นระบบความรู้ที่แสดงออกในการทำไร่ข้าว ตั้งแต่การเลือกพื้นที่ วิธีการตัดไม้ในไร่ การทำแนวกันไฟ การปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียวกัน การเลือกที่ปลูกพืชแต่ละอย่างในดินแต่ละชนิด การปลูกดอกไม้ในแปลงข้าว ฯลฯ ล้วนเป็นวิธีการจัดการไร่โดยอาศัยหลักความรู้โดยการสังเกตจากระบบความสัมพันธ์ของพืชและสัตว์ในธรรมชาติที่อาศัยพึ่งพากัน

แปลงไร่ข้าวเป็นการจำลองรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยการจัดการของมนุษย์ให้มีความหลากหลายตามแบบธรรมชาติในแปลงของไร่ข้าว ไม่ใช่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวคือข้าวเพียงชนิดเดียว แม้ว่าข้าวเป็นพืชหลักของไร่ แต่พืชอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้เช่นกัน เช่น ดอกไม้ ที่ดูเหมือนไร้ประโยชน์ เพราะกินไม่ได้ แต่ในวิถีคิดของชาวบ้านเห็นว่าดอกไม้้นอกจากจะเป็นตัวช่วยนำแมลงภู่ ผีเสื้อ ต่าง ๆ มาช่วยผสมเกสรข้าว ยังช่วยไล่แมลงบางชนิดไม่ให้มารบกวนข้าวหรือผักต่าง ๆ นอกจากนั้นดอกไม้ยังทำให้ไร่ข้าวมีความสดชื่น มองดูสวยงามชื่นใจ และยังสามารถนำมาใช้ในงานพิธีกรรมต่าง ๆ เช่นงานแต่งงาน งานปีใหม่ ฯลฯ

การสร้างความรู้ในการผลิตของชาวบ้านปางอึกาเกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ของวัฒนธรรมชาวกะเหรี่ยงที่ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติ ที่เชื่อมโยงกันทั้งหมด เช่น ความเชื่อเรื่องขวัญของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในธรรมชาติ 37 ประการ ความรู้ที่มีฐานจากความเชื่อดังกล่าวเป็นโลกทัศน์ที่ทำให้เกิดความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ และการแสวงหาวิถีที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างสอดคล้องโดยปราศจากการเอาชนะ โลกทัศน์ดังกล่าวยังเป็นพื้นฐานในด้านศีลธรรมที่เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์และธรรมชาติ ปรากฏในรูปแบบของค่านิยมที่ให้การต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมบ้านอย่างดีที่สุด การช่วยเหลือเพื่อนบ้าน การแบ่งปันอาหารที่หามาได้ ฯลฯ เป็นค่านิยมที่เน้นให้มีการแสดงความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ๆ อย่างไม่ขีดเงิน ความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ๆ เป็นสิ่งปกติธรรมดาสำหรับชาวบ้าน รวมไปถึงการแสดงออกต่อธรรมชาติอย่างอ่อนน้อม เช่นความเชื่อในพลังคุ้มครองธรรมชาติต่าง ๆ ที่มีทั้งคุณและโทษต่อมนุษย์ ดังนั้นจึงต้องเรียนรู้ที่จะอ่อนน้อมต่อธรรมชาติเพื่อให้พลังที่ดีช่วยคุ้มครองและพลังที่ไม่ดีไม่กล้ากรายทำอันตราย เช่นการไหว้ผีต่างๆ ตามความเชื่อดั้งเดิม เป็นความอ่อนน้อมต่อพลังอำนาจของธรรมชาติในวัฒนธรรมของกะเหรี่ยงที่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านปางอึการุ่นบุกเบิกซึ่งเกิดและเติบโตในวัฒนธรรมดังกล่าว

มโนทัศน์ที่อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญเพราะสามารถทำให้ความรู้ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตดำเนินต่อไปได้ เพราะลักษณะสำคัญของความรู้ในวิถีชีวิตดังกล่าวมีหลักพื้นฐานอยู่ที่การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างประหยัด โดยใช้เพียงแค่พอแก่ดำรงชีวิต บนความสำนึกที่ว่าสิ่งต่าง ๆ มีให้ใช้ให้กินเท่าที่มีแรงเก็บหา แต่ถ้าเก็บมากเกินไปคนอื่น ๆ จะไม่ได้กินด้วย จึงไม่จำเป็นต้องเก็บหาจนมากเกินไปจนความต้องการ เช่น การจับปลาในห้วย แม่น้ำแล้ว ถ้าอยากกินปลาตั้งหม้อต้มน้ำรอไว้ที่บ้านจึงไปหาปลาที่ห้วยแค่ชั่วหม้อน้ำเดือดก็ได้ปลาพอกิน การเก็บผัก ต่าง ๆ ก็เก็บเท่าที่พอกิน ไม่มีใครเก็บมากจนเหลือทิ้งเป็นต้น มโนทัศน์เช่นนี้จึงต่างกับการหาประโยชน์จากป่าเชิงพาณิชย์ที่เน้นการเก็บหาให้มากเพื่อนำไปขายที่เกิดขึ้นในช่วงหลัง

การเรียนรู้ธรรมชาติและนำมาจำลองแบบเพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตดังกล่าว เป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาวบ้านปางอึกา ชาวบ้านบางคนอาจมีความรู้พิเศษมากกว่าคนอื่น ๆ เช่น ความรู้ในด้านสมุนไพร ความรู้ในเรื่องสัตว์ป่าที่ทำให้สามารถล่าสัตว์ได้เก่ง ความรู้ในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ ความรู้ในเรื่องพืช ความรู้ในการทำเครื่องมือเครื่องมือ เช่น การทอผ้า ต้องอาศัยทักษะการเรียนรู้เรื่องฝ้าย การปั่นด้าย การทอ ความรู้ในเรื่องการทอผ้ายังอาศัยการเรียนรู้เรื่องต้นไม้ในป่าที่ให้สีตามธรรมชาติสำหรับย้อมผ้า ความรู้ว่าจะใช้ส่วนไหนของต้นไม้จะอะไรจึงจะให้สีตามที่ต้องการ อาศัยประสบการณ์ทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษประกอบกับการเรียนรู้ในการประยุกต์ใช้ในยุคสมัยของตนเอง เช่น พี่มาลีแม่บ้านที่ทอผ้าใช้เอง เป็นผู้มีความรู้ในเรื่องไม้ในป่าที่นำมาใช้ย้อมสี เช่น ไม้เพกา ปลีกกล้วย ฯลฯ มาย้อมด้ายให้สีสรรต่าง ๆ ความรู้เหล่านี้รับถ่ายทอดมาจากแม่อีกที (สัมภาษณ์พี่มาลี อายุ 35 ปี)

ชาวบ้านได้นำเอาความรู้ต่าง ๆ ที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ทางวัฒนธรรมของบรรพบุรุษมาแปรเป็นพลังเพื่อเอื้อต่อการผลิตสำหรับดำรงชีวิต โดยมีความรู้ที่สำคัญคือความรู้ที่เกี่ยวกับการผลิตเช่นการทำไร่ ทำนา และความรู้ที่เกี่ยวกับการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ความรู้เหล่านี้สร้างขึ้นจากฐานความเชื่อและมโนทัศน์ที่เน้นความอ่อนน้อมต่อธรรมชาติจนตกผลึกเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตประจำวัน ชาวบ้านปางอึการุ่นแรกเป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลความรู้ดังกล่าว

(2.) การถ่ายทอดและการผลิตซ้ำความรู้

สิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนปางอึกาสามารถทำให้ความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวสามารถสืบเนื่องต่อไปได้คือกระบวนการถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกรุ่นใหม่ของชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชาวปางอึกาเกิดขึ้นในชีวิตประจำในระหว่างการปฏิบัติจากพ่อแม่สู่ลูก ๆ โดยตรง เด็กจะเรียนรู้จากการสังเกตการกระทำของพ่อแม่ ร่วมปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน เช่นการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตซึ่งสอดคล้องกับปฏิทินการผลิตในรอบปี ยกตัวอย่าง เช่นการสำรวจพื้นที่ทำไร่พ่อแม่จะพาลูกที่โตพอไปด้วย กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นในระหว่างการเลือก การสังเกตสิ่งต่างๆที่สำคัญในการเลือกพื้นที่เหมาะสมสำหรับทำไร่ พะติดีเล่าว่าพ่อแม่จะสอนให้ดูดินที่ดีด้วยการสังเกตจากชุยไล่เดือน ดินดีส่วนมากจะอยู่ในป่าที่มีต้นไม้เยอะๆ ไม้แต่ละชนิดจะบ่งบอกความสภาพของดินที่เหมาะสมสำหรับปลูกข้าวเช่นที่มีไม้ขึ้นมาก เช่นไม้บง ไม้ข้าวหลาม เป็นต้น

นอกจากนั้นยังต้องเลือกป่าที่ไม่ทึบ ไม่มีต้นไม้ใหญ่ เช่นต้นไทร เพราะแสดงว่าเป็นป่าที่ให้กำเนิดน้ำ หากตัดต้นไม้ใหญ่ น้ำจะแห้ง ต้นไม้เช่นต้นไทรยังเป็นแหล่งอาหารให้สัตว์ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก การเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวของเด็ก ๆ มาจากคำบอกเล่าสั่งสอนของพ่อแม่ เป็นสิ่งจำต้องต้องรู้เพื่อดำรงชีวิตให้รอดในป่าโดยไม่ทำลายธรรมชาติที่เกื้อหนุนต่อชีวิต

แม่เคยแะเล่าว่า พ่อแม่สอนเรื่องการถางไร่ ให้รู้ว่าควรตัดไม้อย่างไร จึงจะดี ไม้เล็ก ๆ ตัดจนถึงโคน ส่วนไม้ใหญ่ตัดให้เลื้อยตอหรือริดกิ่งก้านบางส่วนลงมาเพื่อไม่ให้ใบไม้บังแสงแดดที่ข้าวต้องการ ในการเผาไร่ และการสางไร่ ทุกขั้นตอนในการเตรียมพื้นที่จะมีเด็ก ๆ ร่วมอยู่ด้วยเสมอ ทั้งเด็กเล็กและเด็กโต นอกจากนี้ เรียนรู้ในเรื่องการเลือกพื้นที่ ยังเรียนรู้ในเรื่องการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ข้อดีข้อด้อยของพันธุ์ข้าว เช่น ข้าวพันธุ์ไหนชอบดินอย่างไร ผักกาดควรปลูกที่ดินดำร่วนไถล้าห้วย พริกควรปลูกในที่ดินค่อนข้างเหนียว เป็นต้น

นอกจากนี้ในด้านทักษะการทำงานการใช้เครื่องมือต่าง เด็กจะเรียนรู้ในการทำงานไปพร้อม ๆ กัน ทักษะที่จำเป็นเช่น การใช้เครื่องมือต่าง ๆ การขุดหลุม การหยอดข้าว การกลบดิน เครื่องมือในการล่าสัตว์ จับปลา ฯลฯ ความรู้ที่ละเอียดอ่อนเหล่านี้เด็กจะซึมซับจากพ่อแม่ขณะที่ทำงานไปพร้อม ๆ กัน

การดูแลไร่ข้าวตั้งแต่การถอนวัชพืชไปจนถึงการเก็บเกี่ยว ล้วนมีการถ่ายทอดความรู้และทักษะต่าง ๆ จากพ่อแม่สู่ลูก ๆ โดยอาศัยภาคปฏิบัติในการทำไร่และการดำรงชีวิตประจำวันของชุมชน กระบวนการให้การศึกษาแก่สมาชิกในชุมชนหรือการเรียนรู้ของชาวปางอ้อไม่ได้แยกส่วนออกจากวิถีชีวิตของความเป็นชาวไร่ชาวนาและชาวบ้านป่า แต่ดำเนินการผลิตซ้ำผ่านปฏิทินชีวิตในแต่ละปีจากพ่อแม่สู่ลูก โดยมีเงื่อนไขคือการที่ครอบครัวและชุมชนยังทำการผลิตเพื่อยังชีพโดยอิสระปราศจากการแทรกแซงจากอำนาจภายนอก

ชาวปางอ้อในยุคนั้นป่าสามารถจัดการการผลิตเพื่อสร้างความมั่นคงในชีวิตได้เพราะแต่ละครัวเรือนสามารถจัดการที่ดินและแรงงานเพื่อยังชีพได้อย่างอิสระตามจารีตประเพณีของชุมชนโดยยึดหลักสิทธิการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่า สิทธิการใช้ประโยชน์เป็นพื้นฐานของสังคมที่เน้นการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนทุกคนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อยังชีพได้ มีการให้คุณค่าในด้านการให้ความเป็นธรรมกับสมาชิกในชุมชน เป็นหลักประกันว่าทุกคนในชุมชนจะสามารถผลิตเพื่อดำรงชีวิตได้ตามอัตภาพ ระบบคุณค่าดังกล่าวได้สืบทอดกลายเป็นความคิดปกติธรรมดาในชุมชน เช่นมีการแบ่งปันที่ดินให้ครัวเรือนที่กำเนิดใหม่หรือครัวเรือนที่ย้ายเข้ามาใหม่ปลูกบ้านอาศัย โดยถือเป็นการแบ่งปันกัน (สัมภาษณ์แม่ตี อายุ 61 ปี)

ชุมชนปางอ้อจัดการแรงงานเพื่อตอบสนองการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก แต่ละคนจึงเป็นเจ้าของแรงงานของตัวเองทำการผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือนของตัวเอง และแลกเปลี่ยนแรงงานกับสมาชิกในชุมชนในการผลิตตามหลักการตอบแทนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ยังเป็นการต่อยอดความสัมพันธ์ที่เน้นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันจนกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาของสมาชิกในชุมชนที่จะแสดงความเอื้อเฟื้อต่อกัน จากการสังเกตความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนในงานเกี่ยวข้าวแบบแลกเปลี่ยนแรงงาน บางครัวเรือนมีคนแก่เป็น

เจ้าของทำให้ชนชาวกลับบ้านไม่ได้ เนื่องจากต้องแบกข้าวเดินเท้ากลับบ้าน สมาชิกที่ไปร่วมแลกเปลี่ยนแรงงานที่เป็นคนแข็งแรงจะช่วยกันชนชาวกลับมาให้ด้วยความเต็มใจไม่รู้สึกลัวถูกเอาเปรียบแต่อย่างใด เป็นความสำนึกบนพื้นฐานของความเอื้ออารีต่อกันอย่างปกติธรรมดา กล่าวได้ว่าความสำนึกเช่นนี้ส่งออกงามได้จากวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยกันและกันอย่างใกล้ชิด เป็นการแสดงออกถึงความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีและความเจริญทางจิตใจ ทั้งนี้เพราะสามารที่จะมีอิสระในการจัดการแรงงานตนเองโดยปราศจากการบีบบังคับ

ประการสุดท้ายได้แก่การที่ชาวบ้านปางอ๋ายยังสามารถสืบทอดความรู้ในการผลิตและการดำเนินชีวิตผ่านการถ่ายทอดโดยตรงจากพ่อแม่สู่ลูกหลาน ทั้งนี้โดยมีการปฏิบัติการที่อยู่ในกระบวนการผลิต เช่น การทำไร่ทำนา การทำเครื่องมือเครื่องใช้ ต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน การเรียนรู้โดยตรงเกิดขึ้นได้ในเงื่อนงำที่ยังไม่มีการแบ่งแยกการศึกษาออกจากวิถีชีวิต ชาวปางอ๋ายในยุคบ้านป่ายังถ่ายทอด “ความรู้” โดยตรงให้กับลูกหลานตัวเอง

ทั้งนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าในประวัติศาสตร์ชุมชนยุคบ้านป่าชาวบ้านยังสามารถควบคุมปัจจัยต่างๆในการดำรงชีวิตได้ ผู้คนในชุมชนปางอ๋ายยังมีพลังในการจัดการด้านเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองการยังชีพของตัวเองตามขอบเขตจารีตของชุมชน